

જીવન શિક્ષણ

અમે રોજ નિશાળે જઈએ

ગુજરાત શૈક્ષણિક સંશોધન અને તાલીમ પરિષદ
ગાંધીનગર

કન્યા કેળવણી મહોત્સવ - ૨૦૧૪

માન. મુખ્યમંત્રીશ્રી આનંદીબહેન પટેલ

માન. શિક્ષણમંત્રીશ્રી ભૂપેન્દ્રસિંહ ચુડાસમા તથા માન. ધારાસભ્યશ્રી વર્ષાબહેન દોશી

જીવન શિક્ષણ

(મૂળ સ્વરૂપ : 'શાળાપત્ર' સ્થાપના ઈ.સ. 1862)

સળંગ વર્ષ : 47 અંક : 7

અધ્યક્ષ : ડૉ. આર. યુ. પુરોહિત નિયામક

તંત્રી : શ્રી બી. એન. રાજગોર સચિવ
સહતંત્રી : શ્રી એચ. એન. દાફડા રીડર

સહતંત્રી : ડૉ. રાઘવજી માધડ રિસર્ચ એસોસિએટ

જીસીઈઆરટી, ગાંધીનગર

સંપાદક મંડળ

જુલાઈ - 2014 વાર્ષિક લવાજમ ₹ 100/-
ફોન નં. : (079) 23256830 થી 23256831
ફેક્સ : (079) 23256812
ઈ-મેલ : gcert_21@yahoo.com
વેબસાઈટ : www.gcert.gujarat.cgv.in
તંત્રીશ્રી : જીવન શિક્ષણ, જીસીઈઆરટી
વિદ્યાભવન, સેક્ટર 12, ગાંધીનગર પીન - 382016

Gujarat Council of Educational
Research & Training, Gandhinagar

લવાજમ અંગે

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૦૦/- રાખવામાં આવેલું છે. લવાજમ જાન્યુઆરીથી ડિસેમ્બર એમ એક વર્ષનું ગણવામાં આવશે. લવાજમ મોકલનારે “સચિવશ્રી, જી.સી.ઈ.આર.ટી., ગાંધીનગરના” ના નામનો રૂ. ૧૦૦/- નો ડ્રફ્ટ ‘જીવન શિક્ષણ’ જી.સી.ઈ.આર.ટી., વિદ્યાભવન, સેક્ટર-૧૨ ‘ધ’-૪ કોર્નર પાસે, ગાંધીનગર, પિન-૩૮૨૦૧૬ ને મોકલવાનો રહેશે. લવાજમ મોકલનારે પોતાનું પૂરેપૂરું સરનામું પિનકોડ નંબર સહિત અચૂકપણે મોકલવાનું રહેશે. રોકડેથી કે મનીઓર્ડરથી લવાજમ સ્વીકારતા નથી.

મુદ્રક

રિલાયેબલ આર્ટ પ્રિન્ટરી (અમદાવાદ) પ્રા.લિ.
301, પુનિત પ્લાઝા કોમ્પ્લેક્સ, નવગુજરાત કોલેજની પાછળ,
આશ્રમ રોડ, અમદાવાદ-14
ફોન નં. 079-27540243, 27540365,
ફેક્સ : (079) 27541264
ઈ-મેલ : reliableprintery@yahoo.com

બે શબ્દની વાત

- રાઘવજી માધડ

જિંદગી નહોતી ખબર કે માત્ર તું તો છે ગણિત,
એક પગલું ખોટું ને ખોટો જ આખો દાખલો.
- મ. ઝવેરી

જિંદગીના દાખલાને ગણવો ને સમજવો અઘરો છે. કોઈ સહન કરી જિંદગી વહન કરી નાખે છે. કોઈ કક્ષાટને કાગારોળ સાથે આયખું પસાર કરે છે. કોઈ જિંદગીને ઉત્સવ સમજે છે. આમ નજર કરીએ તો અનેક વેશધારી બહુરૂપી જેવી જિંદગી જોવા મળે છે - સવાલ થાય છે કે, આ જિંદગી ખરેખર શું છે ને શું કરવા છે ?

કોઈએ સવાલ કર્યો હતો: ‘તમે સાહિત્ય સર્જન કરો છો શું કરવા !?’ અને જવાબ આપું તે પહેલાં જ તેમણે કહ્યું હતું: ‘માન-અકરામ, પૈસો-પ્રતિષ્ઠા કે નિજાનંદ માટે !?’ જવાબ હતો: ‘ના, હવે તો મારાં કર્મ અને સર્જનમાંથી જિંદગીનો અર્થ શોધું છે !’ જિંદગીનો અર્થ જડી જાય કે સમજાય તો પ્રત્યેક પ્રશ્નો પ્રભુની પ્રાર્થના બની જાય ને પછી તો જગત ખારું નહીં, એકધારું નહીં પણ સારું ને પ્યારું લાગે. પ્યારું લાગે ત્યાં પ્રશ્નો ઓગળી જાય.

જિંદગી ડુંગળીના દડા જેવી છે. આપણે એનાં પડ એક પછી એક ઉખેળતા જવાનું અને પછી રડવાનું. કોઈએ એમ પણ કહ્યું છે કે, જિંદગી એક બાજી છે. જેમાં હાર-જીત આપણા હાથમાં નથી પણ બાજી કેમ રમવી તે આપણા હાથમાં છે. સઘળું જાણી લેવાનું ને મનભર માણી લેવાનું. પણ કાળજી એટલે રાખવાની કે, જિંદગીની બીજી આવૃત્તિ ક્યારેય પ્રગટ થતી નથી. જેથી પહેલી આવૃત્તિમાં રહેલી ભૂલો સુધારી શકાય !

એક માણસની અંતિમ ઈચ્છા હતી કે, કોઈ નવકારમંત્ર સંભળાવે ! માણસની છેલ્લી પળોને સાચવી લેવાની હતી પણ કોઈ નવકારમંત્ર બોલી શકે તેવો સાધુ-પુરુષ મળવો જોઈએ ને ! છેવટે ભવાયાને સાધુવેશ ધારણ કરાવી નવકારમંત્રનું પઠન કરાવ્યું. ભવાયાએ દિલ રેડી, પૂરી નિષ્ઠા ને પ્રતિષ્ઠા સાથે પઠન કર્યું હતું. મૃત્યુશૈયા પર પોઢેલા માણસનું પ્રાણ ધંખેરું ઊડી ગયું. કહો કે, મોક્ષ થઈ ગયો ! ભવાયાને બરાબરનું લાગી આવ્યું હતું. પાછા ફર્યા પછી પણ સાધુ-પુરુષનો વેશ ઉતાર્યો નહીં. તેનું કહેવું હતું કે, ‘જિંદગીભર વિવિધ વેશ કાઢતો રહ્યો, પાત્રો ભજવતો રહ્યો પણ આ વેશે મારી આંખ ઉઘાડી દીધી. મને મારી જિંદગીનો અર્થ મળી ગયો. મારા આ વેશ ને પાત્રની બે-પાંચ મિનિટની ભજવણીમાં કોઈનો મોક્ષ થઈ જતો હોય, અંતિમપળો સુધરી જતી હોય તો મારી પાસે તો આખી જિંદગી પડી છે. હવે વેશ શું કરવા ઉતારવો !?’

ગુરુજીનો આ વેશ, આવેશ નહીં-કેટલાંય ભૂલકાંઓના જીવનસાફલ્ય માટે નિમિત્ત બને તેનાથી વિશેષ જિંદગીનો બીજો અર્થ શું હોઈ શકે !? આપણી અને આપણા થકી બાળકોની જિંદગી સફળતાને વરે એ આપણું લક્ષ્ય છે અને પરમ કર્તવ્ય છે.

ગુરુમંત્ર :

બધી કલામાં જીવન જીવવાની કલા શ્રેષ્ઠ છે. જે સારી રીતે જીવી જાણે તે જ શ્રેષ્ઠ કલાકાર. આપણે રંગમંચના કલાકાર છીએ !

અનુક્રમણિકા

ક્રમ	વિષય	લેખક	પૃષ્ઠ
૧	ચાર દીવાલોના ચોરસની બહાર	- દિનેશ પ્રજાપતિ	૫
૨	સહજીવન અધ્યયન-અધ્યાપન માટે શિક્ષકની તસવીર	- ડૉ. આરતી પી. કસ્વેકર	૭
૩	ગ્રંથમંદિર	- પ્રીતિ આર. ગાંધી	૯
૪	નેચર ક્લબ	- રાજેન્દ્રકુમાર મહેતા	૧૦
૫	પ્રેરણા અને પ્રકાશ આપતાં પાત્રોની કથા	- પ્રો. ઈશ્વર વાઘેલા	૧૨
૬	આમ પણ બને !	- સંકલન	૧૬
૭	ભાષા અભિવ્યક્તિ મહાવરો	- ડૉ. બળવંતભાઈ તેજાણી	૧૯
૮	ગણિત કેવી રીતે શીખવી શકાય !	- પ્રજ્ઞેશ આર. ઉપાધ્યાય	૨૨
૯	બાળકો બન્યા પત્રકારો !	- ડૉ. પ્રકાશ બી. દવે	૨૩
૧૦	લોન વર્ડઝ દ્વારા અંગ્રેજી શિક્ષણ	- પુલકિત જોશી	૨૪
૧૧	હિન્દી વર્ણ : ઉચ્ચારણ ઔર લેખન	- રેવાભાઈ પ્રજાપતિ	૨૫
૧૨	અહેવાલ	- કલ્પેશ પટેલ	૨૭
૧૩	વિજ્ઞાન-ગણિત-પર્યાવરણ પ્રદર્શન - ૨૦૧૪	- એસ. એલ. પવાર	૨૮
૧૪	ભાવ-પ્રતિભાવ	- સંકલન	૩૪

લેખકો માટે

- ➔ પ્રાથમિક શિક્ષણની ગુણવત્તા સુધારવા ઉપયોગી બને તથા શિક્ષકની શૈક્ષણિક સજ્જતામાં વૃદ્ધિ કરે તેવા લેખો આવકાર્ય છે.
- ➔ પુરસ્કારનું ધોરણ રાખવામાં આવેલ છે.
- ➔ પ્રાથમિક શિક્ષણમાં નવીનીકરણ, આધુનિક વલણ તેમજ શૈક્ષણિક પરિવર્તન સાથે સામાજિક પરિવર્તન ક્ષેત્રે યોગદાન આપનાર વ્યક્તિ કે સંસ્થા વિશેની માહિતી તથા પરિચય-લેખ આવકાર્ય છે.
- ➔ લેખ મૌલિક, સુવાચ્ય, સર્જનાત્મક તેમજ જોડણીદોષ રહિત, ફૂલ્સકેપ કાગળમાં યોગ્ય જગ્યા છોડીને કાગળની એક બાજુએ લખાયેલ હોવો જોઈએ.
- ➔ લેખની એક નકલ પોતાની પાસે રાખવી. અસ્વીકૃત લેખ પરત મોકલવામાં આવશે નહીં.
- ➔ લેખ અનુકૂળતા મુજબ પ્રગટ થશે. તે અંગેનો વિશેષ પત્રવ્યવહાર કરવામાં આવશે નહીં.
- ➔ લેખ અંગેની સંપૂર્ણ જવાબદારી જે-તે લેખકની રહેશે.
- ➔ લેખમાં પ્રગટ થતા વિચાર-વિગત સાથે અધ્યક્ષ, તંત્રી, સહતંત્રી કે સંપાદકમંડળ સહમત છે એમ માનવું નહીં.

શિક્ષણને આપણા કેળવણીકારોએ ત્રિધ્રુવી પ્રક્રિયા ગણાવી છે. શિક્ષણપ્રક્રિયાના સ્વરૂપને સમજવા માટે આ હકીકત જેટલી ઉપયોગી છે તેટલી જ ઉપયોગી શિક્ષણ પ્રક્રિયાને સરળ બનાવવા માટે છે. કોઈ પણ જટિલ પ્રક્રિયાનું સ્વરૂપ સમજાઈ જાય તો તે પ્રક્રિયાને કાર્યાન્વિત કરવી તેટલી જ સરળ બની જાય છે. સાધન જેટલું દુર્બોધ, સાધ્ય તેટલું જ દુર્લભ.

શિક્ષણનાં ત્રિધ્રુવીય સ્વરૂપમાં શિક્ષક, વિદ્યાર્થી અને વાલી-સમાજનો સમાવેશ થાય છે. આ ત્રણેયની સક્રિયતા અને શિક્ષણ પ્રક્રિયાની અસરકારકતા તેમજ ઉપલબ્ધિ વચ્ચે સમપ્રમાણ રહેલું છે. જેટલી સક્રિયતાથી આ ત્રણેય પાસાં એકમેકમાં ગૂંથાઈ જશે તેટલી જ ઝડપથી શિક્ષણનો વિતાન વણાઈ જશે. આ ત્રણેય ધ્રુવોની વચ્ચેનું ક્રિયાત્મક માધ્યમ મનો-સામાજિક સ્વરૂપનું છે. મનો-સામાજિક માધ્યમની તંદુરસ્તી શિક્ષક, વિદ્યાર્થી અને વાલી વચ્ચેનું અંતર ઘટાડનારું પરિબળ બની રહે છે. મનો-સામાજિક અંતર વિશ્વાસના થર્મોમીટરથી મપાય છે. આચાર્ય વિનોબા ભાવેએ કહ્યું છે કે, “શરીરમાં જે સ્થાન શ્વાસનું છે, સમાજમાં તે સ્થાન વિશ્વાસનું છે.” શરીરને ટકાવી રાખનારું મહત્વનું પરિબળ એટલે શ્વાસ ! તેમ સમાજને ટકાવી રાખનારું મહત્વનું પરિબળ એટલે વિશ્વાસ.

વિશ્વાસનાં વાવેતર સહવાસના જળથી સિંચાય છે. શિક્ષક અને વિદ્યાર્થી વચ્ચે સમયનો બહુ મોટો પટ પથરાયેલો પડ્યો હોય છે. વિશ્વાસનાં વૃક્ષો સહજતાથી ઊગી નીકળે છે. પરંતુ મા-બાપની વ્યાવસાયિક જીવનની જટિલતાને કારણે વર્તમાન સમયમાં વાલી-સમાજ અને શિક્ષકો વચ્ચેનું અંતર અંતરાય બની શકવાની પૂરેપૂરી શક્યતા ધરાવે છે. આવા સંજોગોમાં સતત વાલીસંપર્ક ખૂબ જ અગત્યની બાબત બની રહે છે. અહીં ‘વાલીસંપર્ક’ શબ્દની સ્થૂળ પ્રયોજના નથી, પણ સૂક્ષ્મ રીતે દરેક મા-

બાપને પોતાનાં બાળકોના વિકાસ અને શૈક્ષણિક ગતિવિધિઓથી માહિતગાર કરી “અમને તમારાં બાળકોના વિકાસમાં રસ છે.” એમ પ્રતીત કરાવવાનો સંકેત છે.

વિવિધ પ્રવૃત્તિઓના માધ્યમથી શિક્ષક જે વાલી-સમાજને શાળા સાથે જોડતો રહે તો શાળા અને સમાજ વચ્ચેના સંબંધોનું પોત વધુ મજબૂત બની શકે. આ પ્રવૃત્તિઓ પણ જે વાલીઓ માટે આનંદદાયી અને પોતાની ઘટમાળમાંથી બહાર નીકળવાની તક આપતી હોય તો તેઓ હોંશે હોંશે જોડાઈ શકે. કેટલાંક ઉદાહરણો સાથે વાત કરીએ તો ધોરણ ૮ માં ભણતી કન્યાઓને લગ્નગીતોનો સંગ્રહ તેમની માતા કે દાદીની મદદ લઈને કરવાનું કહેવામાં આવે તો આવું કામ કરવા માટે માતા કે દાદી ખૂબ ઉત્સાહ બતાવશે. આવું કામ તેમને તેમની રોજિંદી કંટાળાજનક ઘટમાળમાંથી બહાર નીકળવાનો મોકો આપે છે, આ રીતે તેઓ શાળા-પોતાનાં બાળક સાથે જોડાય છે. ‘મારો ઈતિહાસ’ શીખવા માટે બાળક પોતાનાં દાદા-દાદીની મદદ માંગે તો દાદા-દાદીને પોતાનો ભૂતકાળ વાગોળવાની તક મળે છે અને શાળાને દાદા-દાદી તરફથી દાદ મળે છે. શાળા સાથે તેમના જ્ઞાનનો અનુબંધ રચાય છે. સ્થાનિક વનસ્પતિ સૃષ્ટિનો પરિચય ખેડૂત પિતા પાસેથી મળે તેના કરતાં સારી રીતે બીજે ક્યાંયથી ન જ મળી શકે. “એક માતા સો શિક્ષકોની ગરજ સારે છે.” એવું વાક્ય વારંવાર આપણા કર્ણપટલ પર અથડાયા કરે છે પણ તેની અનુભૂતિ આપણા હૃદયપટલ પર થતી ભાગ્યે જ જોવા મળે છે. પ્રછન્નપણે તો માતા સો શિક્ષકોની ગરજ સારે જ છે પણ તેની પ્રત્યક્ષ અનુભૂતિ વાલી - સમાજને કરાવવામાં આવે તો માતા-પિતાને પોતાના ‘હોવાપણા’ની વધુ એક પાંખડી ખોલી આપવાનું કામ કરવામાં શાળા નિમિત્ત બને છે.

વાલી-સમાજનું શાળા સાથેનું જોડાણ શાળામાં

ચાલતી વિવિધ શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિઓથી તેમને માહિતગાર કરે છે. એક અંગ્રેજી વિધાન યાદ આવે છે. "Negatives are developed in dark room." નકારાત્મકતા હંમેશાં અંધારા ઓરડામાં જ વિકસિત થાય છે. અજ્ઞાનતા અવિશ્વાસને આવકારો આપે છે અને જાણકારી અવિશ્વાસને જાકારો આપે છે.

ચાર દીવાલોના ચોરસમાંથી રસને બહાર નીકળવા દેવો જરૂરી છે. ઔપચારિક શિક્ષણ શાળાને સમાજ સાથે જોડે છે તેના કરતાં અનૌપચારિક શિક્ષણ વધુ સારી રીતે જોડે છે. સાતમા ધોરણમાં ભણતા બાળકને વાલી, “લાઈટબિલ કેટલું આવ્યું?” કે બસમાં મુસાફરી કરતાં “ટિકિટના કેટલા રૂપિયા થયા?” જેવા સવાલો પૂછતા હોય છે. જો બાળક લાઈટબિલ કે ટિકિટ જોઈને જવાબ ન આપી શકે તો બાળકના શૈક્ષણિક વિકાસ બાબતે મા-બાપ શંકા સેવતાં થાય છે. મોટા ભાગનાં મા-બાપ આ રીતે જ પોતાનાં બાળકોની શૈક્ષણિક સિદ્ધિ ચકાસે છે. તેઓ સાદુરૂપ કે કામ અને મહેનતાણાના દાખલા ગણાવવા બેસતાં નથી. આ બધી બાબતોમાં હોશિયાર વિદ્યાર્થી પણ જો પેલા સવાલોના જવાબો નહીં આપી શકે તો “ભણતર છે પણ ગણતર

નથી.” એવો આક્ષેપ આપણા પ્રયત્નો પર લાગે છે. જો કે હકીકત જુદી હોય છે. બાળકને લાઈટબિલ કે બસની ટિકિટ વાંચતાં નથી આવડતું એમ નથી હોતું પણ એવો મહાવરો નહિ હોવાને કારણે અને છપાયેલા કાગળમાં બિલ-ટિકિટની રકમ ક્યાં લખેલી હોય તેની જાણકારી નહિ હોવાને કારણે તેઓ જવાબો આપી શકતાં નથી. વળી, પરીક્ષકનું મનોવિજ્ઞાન જ એવું છે કે પોતે જે નથી જાણતો તેની પરીક્ષા ક્યારેય નથી કરતો.

રોજબરોજના વ્યવહારમાં ઉપયોગી એવાં વિવિધ ‘ડોક્યુમેન્ટ’ જેવાં કે, ચૂંટણીકાર્ડ, રેશનકાર્ડ, આધારકાર્ડ, ટેલિફોનબિલ, લાઈટબિલ, ડ્રાઈવિંગ લાઈસન્સ, દૂધના ફેટ-ભાવની કાપલી, બેન્કની પાસબુક વગેરેના વાંચનનો મહાવરો બાળકો પાસે કરાવવામાં આવે તો એક સમય એવો આવે કે જે-તે ડોક્યુમેન્ટમાં રહેલી ભૂલો પણ બાળક શોધી આપે અને વાલીનું તેના પ્રત્યે ધ્યાન દોરે છે. આમ, વાલીની કસોટીમાં પોતાનું બાળક ફૂલલિ પાસ થઈ જાય છે કારણ કે, ઘણા વાલીઓ પાસે આથી મોટું ‘ટેસ્ટર’ નથી હોતું.

હાંસલપુર (બેચ.) પ્રા. શાળા,
તા. માંડલ, જિ. અમદાવાદ.

કવિ - લેખક - સર્જકોને આમંત્રણ

ગુજરાતના પ્રાથમિક શિક્ષણમાં કાર્યરત શિક્ષકો, સી.આર.સી. - બી.આર.સી. કો. ઓડિટોર તેમજ કેળવણી નિરીક્ષકોને પરિચયાત્મક આવેદન પત્ર માટે આમંત્રણ આપવામાં આવે છે.

જેમનું ઓછામાં ઓછું એકાદ પુસ્તક પ્રગટ થયું હોય અથવા થવામાં હોય તેવા સર્જકોની એક યાદી તૈયાર કરવાની છે. આ સર્જકોનું લેખન - કૌશલ્ય સુદૃઢ બને તેમજ તેઓની સર્જક પ્રતિભાને ઉજાગર કરવા માટેના પ્રશિક્ષણ કાર્યક્રમનું ભવિષ્યમાં આયોજન કરવાનું વિચારેલ છે. જે દ્વારા માતૃભાષા શિક્ષણ તેમજ શૈક્ષણિક ગુણવત્તાની અભિવૃદ્ધિમાં વિશેષ યોગદાન આપી શકાય તેવો ઉમદા ઉદ્દેશ્ય છે. આ માટે આપનું, નામ સરનામું (ઇમેલ, મોબાઇલ નંબર સહિત) પ્રકાશિત પુસ્તકો તેમજ વિશેષ માહિતી દર્શાવતું એક આવેદન પત્ર ‘જીવન શિક્ષણ’ ના સરનામે મોકલી આપવા આમંત્રણ છે.

પ્રસ્તાવના

કોઈપણ રાષ્ટ્રની ઉન્નતિના મૂળમાં તેની શિક્ષણ-વ્યવસ્થા અને તેની ક્ષમતા પડેલાં હોય છે. એ શિક્ષણનું પોત અને ગુણવત્તા, શિક્ષકો, અધ્યાપકો અને આચાર્યોની સૂઝ, સમજ અને નિષ્ઠા ઉપર આધાર રાખે છે. જ્યાં સુધી શિક્ષકો કે અધ્યાપકોનાં વલણો બદલાય નહીં, તેમના તનમનનું સ્વાસ્થ્ય સુધરે નહીં, તીવ્ર અભિપ્રેરણા અને પ્રશિક્ષણ દ્વારા તેમની વ્યાવસાયિક સજ્જતા વિકસે નહિ અને મનોવૈજ્ઞાનિક અભિગમો મારફતે તેમનું વ્યક્તિત્વ ઊપસે નહિ ત્યાં સુધી આધુનિક અધ્યાપન પ્રવૃત્તિઓ, પ્રવિધિઓ અને પ્રસાધનો કામચાબની વડે નહીં! શિક્ષકે પોતાની આખી જિંદગી અનેકને કશુંક શિખવવાનું, સમજાવવાનું, માર્ગદર્શન આપવાનું હોય છે તેથી શિક્ષક એક અસામાન્ય વ્યક્તિ છે. તેના તનમનની શક્તિઓ અને કૌશલ્યો જનસામાન્યની સરખામણીમાં મહદઅંશે ઊંચાં છે. તેનું જીવન અને જીવનતરાહ બંને અન્ય જનોનાં જીવનથી અનેક રીતે ભિન્ન અને વિશિષ્ટ છે. તેનો વ્યવસાય અનેકોને માટે પ્રેરક અને દિશાસૂચક છે. આ બધા સદ્ગુણો અને સામર્થ્યો કેટલે અંશે દરેક શિક્ષક ધરાવે છે અને તેનો વિનિયોગ કરવાનું નૈપુણ્ય કેટલું છે તે ચકાસી જોવાની પ્રત્યેક નાના-મોટા શિક્ષકોની આવશ્યકતા રહે છે.

સને ૧૯૯૬માં એકવીસમી સદીના શિક્ષણ માટેના આંતરરાષ્ટ્રીય રિપોર્ટ, “શિક્ષણ આંતરિક શક્તિનો ખજાનો” નામે પ્રગટ થયો છે. જેમાં ગાંધીજીની નવી તાલીમનાં તત્ત્વોનો સ્વીકાર થયો છે. આ અહેવાલમાં જેકસ ડેલોર્સે અધ્યયનને એક અનિવાર્ય આદર્શ તરીકે જણાવ્યું છે. તેમને મતે ૨૧મી સદીમાં શિક્ષણ માટે અધ્યયનના આ ચાર આધાર સ્તંભોનું જો સુદૃઢ ચણતર કરવામાં આવે તો રાષ્ટ્રની શિક્ષણની ઈમારત વધુ સંગીન બની શકે

૨૧મી સદીના શિક્ષણના ચાર સ્તંભ આ પ્રમાણે છે.

Learning to know - જાણવા માટેનું શિક્ષણ

(શીખવા માટેનું શિક્ષણ)

Learning to do

- સર્જન માટેનું શિક્ષણ

Learning to live together-

સહજીવન માટેનું શિક્ષણ

Learning to be

- અસ્તિત્વ માટેનું શિક્ષણ

આ ચાર સ્તંભોમાંથી આજના વૈશ્વિક સંદર્ભમાં સહજીવન માટે અધ્યયનને કેન્દ્રીય ભૂમિકા રચી છે ત્યારે શિક્ષક મહત્વની ભૂમિકા ભજવી શકે તેમ છે.

સહજીવન માટેની સંકલ્પના

અન્ય માટેની સમજદારી કેળવીને અને અન્ય સાથેના પરસ્પરાવલંબનનું મૂલ્ય આંકીને ભાગીદારીમાં કામ કરતાં થતા સંઘર્ષ ટાળવાનું શીખી પરસ્પરની સમજૂતીથી શાંતિ મેળવતાં શીખે એટલે સહજીવન માટેનું અધ્યયન. જેનાથી તમામ માનવીય પ્રવૃત્તિઓ ક્ષેત્રે અન્ય લોકો સાથે ભાગીદારી સ્થાપિત કરવા સાથે રહેતાં શીખવું ખૂબ જરૂરી છે.

કોમવાદ, ભાષાવાદ, પ્રદેશવાદ, આતંકવાદ જેવાં દૂષણોને નાથવા આ પ્રકારનું સહજીવન અધ્યયન આવશ્યક છે. આજે સર્વત્ર માનવતાની અછત વર્તાય છે, માનવતા મરી પરવારી છે. વિશ્વાસનો શ્વાસ ટુંધાય છે, હૈયાની ઉષ્મા લુપ્ત થઈ છે, પરસ્પર સંવેદના ગુમાવી બેઠાં છીએ તેવા સંજોગોમાં સંવાદિતાના સૂર મળે તે આજની અપેક્ષા છે. પરસ્પર વિશ્વાસ, સમભાવ, સમુદારતા જેવાં પાયાનાં મૂલ્યો જરૂરી છે, જે શિક્ષકે પોતાના આચરણ દ્વારા વિદ્યાર્થીઓમાં પ્રસ્થાપિત કરવાં પડશે. વિદ્યાર્થી ખરા અર્થમાં નાગરિક બન્યો છે? એક ઉત્પાદક માણસ ઘડાયો છે? તે સંસ્કારિતાની વિદ્યા પામ્યો છે? માનવતાના સંસ્કારો મેળવ્યા છે? ઉત્તમ સુટેવો અપનાવી શક્યો છે? તે બાબતો શિક્ષકે વિદ્યાર્થીને સહજીવન દ્વારા શિખવવી પડશે. ભારતીય સંસ્કૃતિનાં આ તત્ત્વો આપણને સહજીવન માટેના અધ્યયનમાંથી મળે છે. આથી ડૉ. રાધાકૃષ્ણને કહ્યું છે કે, “સંસ્કૃતિનું નિર્માણ યંત્રોથી નહીં પરંતુ મૂલ્યોથી થાય છે.” બાળપણથી જ

બાળકમાં મૂલ્યોનું સિંચન કરવામાં આવે તો તે સમગ્ર રાષ્ટ્રનું ઉત્થાન કરી શકે. આથી સહજીવન માટે અધ્યયન એ આજની તાસીર છે તે માટે શિક્ષકની ભૂમિકા મહત્વની છે. સહજીવન માટે શિક્ષકની તાસીર

- વિદ્યાર્થીઓની પાયાની જરૂરિયાતો સમજે.
- વિદ્યાર્થી પ્રત્યે પ્રેમ, સહાનુભૂતિ અને વાત્સલ્યભાવ દર્શાવે.
- તેની શક્તિઓ અને ક્ષતિઓનો સ્વીકાર કરી તેને ઉપયોગી માર્ગદર્શન આપે.
- તેની શક્તિઓ અને અશક્તિઓ જોઈને તેના ભાવિ વિકાસની રૂપરેખા દોરી આપે.
- માનવમૂલ્યોનો યત્કિંચિત્ વિકાસ થાય તેવું વાતાવરણ ઊભું કરે.
- તેની અધ્યયનક્ષમતા અનુસાર ભણવાની જુદી જુદી પદ્ધતિઓ બતાવે.
- જીવનનું ધ્યેય નક્કી કરવામાં જીવનનું સાર્થક્ય શેમાં રહેલું છે તેનું સૂચન કરે.
- અસ્તિત્વ અને સહઅસ્તિત્વ વિના સંભવી શકે નહિ તેવો કુદરતી નિયમ સ્પષ્ટ કરે.
- સહઅસ્તિત્વનાં મૂળભૂત તત્ત્વો જેવાં કે, રુચિ, અરુચિ, રસ, સંવેદના, પ્રેમ, વાત્સલ્ય વગેરેનું આહું ચિત્ર દોરી આપે
- વિદ્યાર્થીનાં મા-બાપની અધૂરપોની પૂર્તિ કરવાનો પ્રયાસ કરે.
- વિદ્યાર્થીના ભાવિ જીવનનું સ્થાન સાકાર કરવા પ્રેરણા આપે અને માર્ગદર્શન પણ આપે.
- તેના વ્યવસાયિક વિકાસ અને ક્ષમતા માટે માર્ગદર્શન પૂરું પાડે

આમ, સહજીવનના અધ્યયન માટે વર્ગખંડમાં

વિવિધ કાર્યક્રમો અને પ્રવૃત્તિઓનું આયોજન કરી શકે.

શાળામાં વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ અને કાર્યક્રમો

- શિક્ષણમાં સમાન તકને પ્રાધાન્ય આપે, વિવિધ સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમો દ્વારા વિવિધતામાં એકતા દર્શાવવી.

- વિશિષ્ટ સંસ્કૃતિઓ, ધર્મો અને ભાષાઓનો તુલનાત્મક અભ્યાસ કરવા પ્રેરવા
- પ્રવાસ / પર્યટન યોજી વિવિધ લોકોની રહેણીકરણી, રીતરિવાજ અને સમસ્યાઓનો પરિચય કરાવવો.
- વિશ્વના આપત્તિગ્રસ્ત લોકોને સહાય કરવા પ્રેરવા
- સર્વધર્મ સમભાવ અને મૈત્રીભાવનું ભાવાવરણ સર્જવા પ્રાર્થના સંમેલનમાં વિશિષ્ટ સ્થાન આપવું
- આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રોજેક્ટ શરૂ કરવા, ચિત્રપ્રદર્શન, સંગીત કાર્યક્રમો અને વિવિધ ભાષાઓના સાહિત્યની તુલના ગોઠવી શકાય.
- વિવિધ ધર્મોનાં પર્વો વિદ્યાર્થીની ભાગીદારીથી ઉજવવાં
- વિવિધ સંસ્કૃતિઓનો પરિચય કરાવવા-સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમોને સ્થાન આપવું
- વિદ્યાર્થીઓ વડીલોને, વૃદ્ધોને માન આપતા થાય-આદર કરતા થાય, અદબ જાળવે, વિનયી થાય તે માટેનાં પ્રેરક નાટકો ભજવવાં, ફિલ્મ શો રાખવા.
- વૃદ્ધાશ્રમ, ઘરડાઘરની મુલાકાત લઈ તેમના પ્રત્યે લાગણી સમજે તેવી સ્થિતિનું નિર્માણ કરવું
- પર્યાવરણ વિષયક મૂલ્યો, પારિવારિક મૂલ્યો અને સામાજિક મૂલ્યો પ્રસ્થાપિત થાય તેવા કાર્યક્રમો જેવા કે શાળાબાગ, વિવિધ સામાજિક ધાર્મિક તહેવારોની ઉજવણીમાં તેમને સહભાગી બનાવવા.

આમ, રાષ્ટ્રીય ઐક્ય અને ભાવાત્મક ઐક્ય સમજપૂર્વકના સહજીવન વગર શક્ય નથી. શિક્ષણ અને સંસ્કાર દ્વારા રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય સમજ-સદ્ભાવના પર ભાર મૂકવો જરૂરી છે. સંકુચિત માનસને બદલે મનને વિશાળ અને જતું કરવાની ભાવના કેળવવી જોઈએ. આજના ભૌતિકવાદના યુગમાં માનવ સ્વકેન્દ્રી બનતો જાય છે ત્યારે પડોશીઓ, મિત્રો, સમાજ વગેરેની ચિંતામાં સહભાગી બને તે જરૂરી છે.

શિક્ષણ મહાવિદ્યાલય
ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ

‘સ્વામી વિવેકાનંદ વાચનપર્વ’ની ઉજવણી સમયે મનમાં એક વાત તો બિલકુલ સ્પષ્ટ થઈ કે ઉજવણી ત્યારે જ સાર્થક ગણાય જ્યારે શાળાના બધા જ વિદ્યાર્થીઓ અર્થબ્રહ્મણયુક્ત વાંચતા હોય પરંતુ પરિસ્થિતિ તદ્દન ઊલટી હતી. શાળાના મોટાભાગના વિદ્યાર્થીઓમાં વાંચન એક સમસ્યા હતી. આજ સમયગાળામાં હેડટીચર તરીકે મારી નિમણૂક આ શાળામાં થઈ. મેં જોયું કે, વિદ્યાર્થીઓમાં વાચનનો અદમ્ય ઉત્સાહ હતો, પરંતુ આ પ્રત્યેની પ્રેરણા અને સંસાધનોની ખૂબ જ કમી જણાઈ. વિદ્યાર્થીઓના ઘરની મુલાકાત કરતાં સ્પષ્ટ થયું કે ઈતરવાંચનને લઈને એકાદ પુસ્તક મેળવવું પણ અઘરું હતું.

વિદ્યાર્થી શા માટે વાંચતો નથી ? અથવા તો તે અર્થબ્રહ્મણયુક્ત વાંચન શા માટે કરી શકતો નથી ? આ પ્રશ્ન સતત મારા મનમાં રહેતો હતો. વળી, તે શાળામાં તો માત્ર છ કલાક જ આવે છે, બાકીના અઢાર કલાક તે પોતાને ઘેર રહે છે. જાહેર રજાઓ, વેકેશન કે વિદ્યાર્થી પોતે ગેરહાજર રહે ત્યારે આ કલાકો બેવડાય છે. વિદ્યાર્થી આ સમયનો કેવી રીતે સદ્ઉપયોગ કરે ? તે અંગે મનમાં વિચાર આવ્યો. જો આ કલાકો દરમિયાન કોઈ કામ સોંપવામાં આવે તો એ વધુ સારું નીવડે. વળી, એનાં ભાઈ-બહેન, માતા-પિતા અને આસપાસના લોકો પણ વાંચન અભિરુચિ કેળવે તો એનાં પરિણામો સુખદ નિવડે એવું મનમાં પાકું થયું. આ જ સમયે ઈફકો, કલોલના સિનિયર જનરલ મેનેજર સાથેની મુલાકાતમાં મેં મારા મનમાં રહેલી વાત જણાવી. તેમનો સરસ પ્રતિભાવ સાંપડ્યો અને ‘લિટલ લાઈબ્રેરી એટ માઈ હોમ’ (મારે ઘેર મારું નાનકડું પુસ્તકાલય) પ્રોજેક્ટનો અમલ શરૂ થયો. પ્રથમ તબક્કામાં અમે ૩૦ પેટી બનાવવાનું નક્કી કર્યું. એસ.એમ.સી.ની મિટિંગમાં વાત કરી. અધ્યક્ષાશ્રી ખૂબ ઉત્સાહી હતાં. અન્ય સભ્યો અને શિક્ષકગણે પણ આ

પ્રોજેક્ટને સાકાર કરવામાં મદદ કરી. પુસ્તકોની યાદી બનાવાઈ. ધોરણ ૬ થી ૮ માં એવા કેટલા વિષયો છે કે જેમાં ઈતરવાંચનનું સાહિત્ય વિદ્યાર્થીઓને ઉપલબ્ધ કરાવવાનું જરૂરી છે ? વિદ્યાર્થીઓની વયકક્ષાને પોષક એવાં ક્યાં પુસ્તકો લાવવાં જરૂરી છે ? વાર્તાઓ, કવિતાઓ, સાહસકથાઓ, જીવન ચરિત્રો, પ્રસંગકથાઓ, નાટકો એમ એના જુદા જુદા વિભાગોમાં તારવણી શરૂ થઈ. ગણિત-ગમ્મત, કોયડાઓ, વિજ્ઞાનના પ્રયોગો, ખગોળવિજ્ઞાનને લઈને પણ પુસ્તકોની યાદી બનાવવામાં આવી. બાળકોના ઘેર ઉંદર-ઊધઈ પુસ્તકોને નુકસાન ન પહોંચાડે, લોખંડનું પતરુ વાગે નહીં તે માટે એલ્યુમિનિયમની પેટીમાં પુસ્તકો આપવાનું નક્કી કર્યું. એક પેટીમાં ૨૦ પુસ્તકો આવે એ રીતે ૬૦૦ પુસ્તકોનો સહયોગ પ્રાપ્ત થયો. વિદ્યાર્થીસમિતિની પણ રચના કરી દેવામાં આવી અને પેટીઓ તૈયાર થઈ.

આયોજન એમ કર્યું કે વિદ્યાર્થીઓ માસના પ્રારંભે આ લાઈબ્રેરી પોતાને ઘેર લઈ જાય અને માસ આખરે સુધીમાં તે પરત લાવે. અહીં સમિતિ આ લાઈબ્રેરીને જોઈ ચકાસી લે, એકાદ ખૂટતું કે ફાટેલું પુસ્તક સાંધી દે અને ફરીથી વિદ્યાર્થી એ જ રીતે પેટી પોતાના ઘેર લઈ જશે પરંતુ અહીં પેટીઓ કમ બદલાશે એટલે કે એક નંબરની પેટી લઈ જનાર વિદ્યાર્થી હવે બીજા નંબરની પેટી પોતાને ઘેર લઈ જશે. અહીં ધ્યાન એ રાખ્યું છે કે દરેક પેટીમાં વૈવિધ્યલક્ષી અને વિદ્યાર્થીઓને રસ પડે તેવાં જુદાં જુદાં પુસ્તકો મૂક્યાં છે. અત્રેની શાળામાં ધોરણ-૬માં દાખલ થયેલું બાળક ધોરણ-૮ પસાર કરી જાય ત્યાં સુધી એના ઘેર એનું પોતાનું નાનકડું પુસ્તકાલય હોય એવું અનુભવશે. વળી, આવાં સરસ મજાનાં પુસ્તકો એ એકલો થોડો વાંચવાનો છે ! અમે કેળવણી આપી છે કે આ પુસ્તકો પોતાનાં ભાઈ-બહેન, મિત્રવર્તુળ, માતા-પિતા અને આસપાસનાં લોકોને પણ

વંચાવવાનો પ્રયત્ન કરશે. વિદ્યાર્થી અને ઘરમાં વાંચન પ્રત્યેની અભિરુચિ કેળવાશે તો વાચનનો પ્રશ્ન આપોઆપ હલ થશે. ગાંધીનગર જિલ્લા પ્રા. શિક્ષણાધિકારીશ્રી, ડાયટ-પ્રાચાર્ય ગાંધીનગર તથા ડાયટના સિનિયર લેકચરરના પ્રયત્નોથી ઈનોવેશન સંદર્ભે પ્રજ્ઞાપુરવ, અમદાવાદના ઉદ્ઘાટન સમયે માન. મુખ્યમંત્રીશ્રી સમક્ષ આ પ્રોજેક્ટને રજૂ કરવાની અમને તક મળી. મુખ્યમંત્રીશ્રીનો પ્રેરણાત્મક અને હકારાત્મક પ્રતિભાવ રહ્યો અને આ પ્રોજેક્ટનો વધુ ને વધુ વિસ્તાર કરવાનું તેમણે જણાવ્યું. વળી, લિટલ લાઈબ્રેરી એટ માઈ હોમની જગ્યાએ આ પ્રોજેક્ટને 'ગ્રંથમંદિર' નામ આપવાનું સૂચન કર્યું, જે અમે સહર્ષ સ્વીકાર્યું. ૩૦ પેટીઓથી થયેલી શરૂઆત આજે ૫૪ 'ગ્રંથમંદિર' સુધી પહોંચી છે. અત્રે ઉલ્લેખનીય છે કે ૩૧ થી ૪૨ 'ગ્રંથમંદિર' માટે બી.ટી. કોર્પોરેશન, કલોલનો સહયોગ તથા ૪૩ થી ૫૪ 'ગ્રંથ મંદિર' માટે શ્રી અમરિતભાઈ પટેલ (USA) નો સહયોગ પ્રાપ્ત થયો છે. આમ, સમગ્ર પ્રોજેક્ટ લોક સહકારથી વિસ્તાર પામી રહ્યો છે. અત્યારે આશરે ૧૧૦૦

જેટલાં પુસ્તકો વિદ્યાર્થીઓ વાંચી રહ્યા છે. પંચતંત્રની વાર્તાઓ, ગિજુભાઈની બાળનગરી, હિતોપદેશની વાર્તાઓ, ઈસપની વાતો, ભારતના વૈજ્ઞાનિકો, મિયાંકુસકી, અડુકિયો-દુડુકિયો જેવાં અનેક પુસ્તકો વિદ્યાર્થીઓ આનંદ સાથે વાંચી રહ્યા છે. વર્ષના અંતે આશરે કુલ ત્રણેક હજાર જેટલાં પુસ્તકો વિદ્યાર્થીઓને ઘેર પહોંચાડવાની ઈચ્છા છે.

વિદ્યાર્થીઓ અને વાલીઓનો ઉત્સાહ અદમ્ય છે. ક્યાંક કોઈ જગ્યાએ આ પ્રોજેક્ટની પ્રેરણાત્મક અસર સ્વરૂપે 'ગ્રંથમંદિર' શરૂ થઈ રહ્યાં છે. અંતે તો વિદ્યાર્થીઓના હિતમાં છે. બસ અમે અમારી ઈચ્છામુજબ શાળાના સમગ્ર વિદ્યાર્થીઓ સુધી આ પ્રોજેક્ટસ્વરૂપે પહોંચીએ, એવી મા સરસ્વતીને પ્રાર્થના અને અત્યાર સુધી મળેલો લોક સહકાર અને સહયોગ ભવિષ્યમાં પણ મળતો રહે તેવી અભ્યર્થના.

કલોલ પ્રાથમિક શાળા નં. ૯,
તા. કલોલ, જિ. ગાંધીનગર

નેચર ક્લબ

- રાજેન્દ્રકુમાર મહેતા

શાળામાં અભ્યાસ ઉપરાંત કુદરત પાસેથી શીખવા મળતો અભ્યાસ શ્રેષ્ઠ છે. એટલે જ ચીની ભાષામાં કહેવત છે કે ચાલીસ પાનાં પુસ્તકોના વાંચવા કરતાં ચાલીસ ડગલાં ચાલો તો વધારે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય. અઠવાડિયામાં એક દિવસ શાળા છુટ્યા પછી નેચર ક્લબ ચલાવીએ. જે બાળકને રસ હોય તે એમાં આવે. મોટાભાગે શનિવારે અને તેની ફી રાખેલી માત્ર રસ. નેચર ક્લબનો પ્રથમ નિયમ જમીન પર બેસવાનું ! કોઈપણ મહેમાન આવે તો તેમના માટે પણ પુરશી નહિ. જમીન સાથે આપણો સંબંધ છે તેવું સાબિત કરવા પણ જમીન પર બેસીએ.

ક્યારેક લીમડાના વૃક્ષ નીચે ક્યારેક આ.સી.યુ. એટલે પીપળા નીચે પીપળાના વૃક્ષને અમે આ.સી.યુ. કહેતા કારણ કે તે આપણને સૌથી વધારે ઓક્સિજન આપે છે. લીમડાના વૃક્ષ નીચે બેસીએ ત્યારે છોકરાઓની લાઈન આડાઅવળી હોય તો સીધી સૂચના ન આપતાં પૂછીએ કે આપણે ક્યાં બેઠા છીએ ? જવાબ મળે લીમડાના ઝાડ નીચે. જુઓ, લીમડાનાં પાન ક્યાંય આડાં અવળાં ઊગ્યાં છે ? છોકરાઓ પણ બુદ્ધિશાળી તરત જ સમજે કે સાહેબ આપણને સીધી લાઈનમાં બેસવાનું કહે છે. અને તરત જ સીધી લાઈનમાં ગોઠવાઈ જાય. છોકરાઓ ફરિયાદ કરે કે

સાહેબ જમીન પર બેસીએ તો કીડીઓ કરડે છે અમે કહીએ કે કીડીઓ ક્યાંથી આવે છે? છોકરાઓ કીડીની લાઈન શોધીને તેના દર પાસે જાય શોધી કાઢી અમને બોલાવે. અમે પ્રશ્ન પૂછીએ કે કોઈ કીડી ટી.વી. જુએ છે? કોઈ કીડી વિડીયો ગેમ રમે છે? કોઈ કીડી પાનના ગલ્લે બેઠી છે? તો આજની નેચર ક્લબમાંથી શું શીખ્યા! કીડી સૂર્ય ઊગે કે આથમે ત્યાં સુધી સતત કાર્ય કરે છે? કીડીમાંથી આપણે શું શીખવાનું નોંધો. છોકરાઓ જુદાં જુદાં મુખ બનાવી નોંધી પછી રજૂ કરે. કીડીઓ આખો દિવસ કામમાં લાગી રહે છે, કીડી આવનારી વર્ષાઋતુ માટે ખોરાકનો સંગ્રહ કરે છે. આપણે પણ કુદરત પાસેથી પ્રાપ્ત કુદરત સંસાધનોનો મર્યાદિત ઉપયોગ કરી તેનો સંગ્રહ કરવો જોઈએ.

એક નેચર ક્લબમાં વિદ્યાર્થીઓ ભેગા થયા ત્યારે ઝાડ ઉપર એક કાગડો કાંઉ કાઉ કરે. વિદ્યાર્થીઓ કહે કે, સાહેબ ઝાડ પર કાગડો બેઠો છે. મેં કહ્યું: ચાલો, આજે કાગડા વિશે ચર્ચા કરીએ! આખા ભારતમાં કાગડો જોવા મળે છે. હિમાલયની ઊંચાઈ પર પણ તે જોવા મળે છે અને દક્ષિણ ભારતમાં પણ તે જોવા મળે છે જ્યારે કેટલાંક પક્ષીઓ ચોક્કસ રાજ્યમાં જ જોવા મળે છે. વળી, કેટલાંક પક્ષી ચોક્કસ ઋતુમાં ચોક્કસ જગ્યાએ જોવા મળે છે આવું કેમ?

કાગડા ગુજરાતમાં બે પ્રકારના જોવા મળે છે. જે કદમાં મોટા હોય અને રંગે વધુ કાળા હોય તેને 'જંગલ કો' કહેવાય છે જ્યારે બીજો 'હાઉસ કો' છે. હવે આખા ભારતમાં કાગડાઓ કેમ જોવા મળે છે? તો કાગડો આપણો મોટો સફાઈ કામદાર છે. તે જે મળે તે ખાઈ લે છે ખોરાકમાં તેણે અનુકૂળન સાધેલું છે, તેથી તે સર્વત્ર જોવા મળે છે, આ ભાવે છે અને આ ભાવતું નથી તેવી કોઈ પસંદગી કાગડામાં જોવા મળતી નથી! કાગડામાંથી આપણે શું શીખવાનું? મમ્મીએ જે રસોઈ બનાવી હોય તે ખાઈ લેવાની આ ભાવે છે અને આ નથી ભાવતું તેવી દલીલો કરવાની નહિ! હવેથી કેટલાં બાળકો આ વાતનો અમલ

કરશે? થોડા દિવસ પછી બે-ત્રણ વાલીઓ મળવા આવ્યા ને કહ્યું કે, તમારી નેચર ક્લબમાં આવવાથી એક મોટો ફાયદો એ થયો છે કે, છોકરાઓ અમુક શાક ખાતા ન હતા તે ખાતા થયા.

વળી, ઘણી વખત 'ઝાડને ઓળખો' તેવી પ્રવૃત્તિ પણ કરાવી એક ઝાડ એવું છે જેને ફૂલ આવતાં નથી પણ ફળ આવે છે? છોકરાઓ કહે: આસોપાલવ! અમે કહ્યું કે તેને ચોમાસામાં ફૂલ પણ આવે છે અને ફળ પણ આવે છે. કોઈ કહે, લીમડો કહ્યું તેને પણ ફૂલ આવે છે તથા લીંબોળીરૂપે ફળ આવે છે. પણ ઘણું ફરવા છતાં તે વૃક્ષ મળ્યું ન હતું એક છોકરો કહે: ફણસ! ફણસના વૃક્ષને ફૂલ આવતાં નથી પણ થડ પર જ ફળ આવે છે. પણ તે વૃક્ષ આપણા કેમ્પસમાં નથી, ઉમરડો એ એક એવું વૃક્ષ છે. જેને સંસ્કૃતમાં 'ઉદુમ્બર' કહે છે તેને પણ ફૂલ આવતાં નથી, પણ ફળ આવે છે. વળી, જ્યાં ઉમરડાનું ઝાડ હોય ત્યાં ફૂલો કે બોર કરો તો ત્યાં પાણી અવશ્ય મળે છે.

ક્યારેક શનિવારે વૃક્ષોને પાણી પિવડાવીએ છીએ. ચોમાસામાં વૃક્ષારોપણ કરીએ છીએ. વળી, દરેક છોડને દત્તક આપીએ છીએ. દરેક વર્ગ તે વૃક્ષનું જતન કરે. વૃક્ષ નીચે બેસીને મારું પ્રિય સ્થળ અને જે વિચાર આવે તે લખાવીએ વૃક્ષો સાથે વાર્તાલાપ એવો વિષય આપીને લખાવીએ. જેથી બાળકોને ગમ્મત સાથે જ્ઞાન મળે. વળી, ઝાડ પર પણ ચડવા દઈએ. સાથે સાથે બટકણાં વૃક્ષ વિશે પણ માહિતી આપીએ. ચંપો-અરડૂસો વગેરે બટકણાં વૃક્ષો છે તેના પર ચડશો નહિ, નહિતર ડાળ સાથે હાડકાં પણ તૂટશે!

ઉપરાંત કયા વૃક્ષનું લાકડું મજબૂત હોય છે. તેથી તે ઈમારતી લાકડાં તરીકે કામ આવે તેનું પણ તેઓને જ્ઞાન થાય. બાવળ વગેરે નકામાં વૃક્ષોનું લાકડું બળતણ તરીકે ઉપયોગી થાય. વળી, કાંટાળો બાવળ દાંતણ પણ આપે છે. ગુંદર પણ આપે છે. છાત્રાલયનું તથા ઘરનું ગંદુ તથા નકામું

પાણી આવાં વૃક્ષોને પીવરાવી શકાય તેથી ગંદકી પણ ન થાય તથા મચ્છરના ઉપદ્રવથી બચી શકાય. ગામડું હોય તો ગામનું નકામું પાણી આવાં વૃક્ષોને પીવરાવી ઉછેરી શકાય.

શિસ્ત એ પ્રકૃતિનો સ્વભાવ છે. કારણ કે, જો પ્રકૃતિ થોડીવાર પણ શિસ્તમાં ન રહે તો વાવાઝોડાં, સુનામી વગેરે સર્જાય છે. તેવી જ રીતે આપણે શિસ્તમાં ન રહીએ તો આવું જ નુકસાન આપણા જીવનમાં પણ થાય છે.

વળી, નેચરમાં બેસાડી તેને નેચરનાં ચિત્રો દોરવા આપી શકાય. સાઉન્ડ મેચ પણ દોરાવી શકાય. જે દિશામાંથી અવાજ આવતો હોય તેની લીટી દોરી લખી શકે.

દા.ત. પૂર્વ કાગડો કોઈ અજાણ્યા પક્ષીનો અવાજો આવે તો વિદ્યાર્થી તે પણ લખી શકે. કૃત્રિમ અવાજે જેવા ટ્રેન, મોટર સાયકલ હોર્ન, રેલવે વગેરે પણ નકશો દોરી લખાવી શકાય. પછી કયા અવાજ કુદરતી છે - કયા કૃત્રિમ તે વર્ગીકરણ કરાવી કયા અવાજ વધારે આવે છે તે અંગે ચર્ચા કરાવી શકાય.

આ પ્રવૃત્તિ કરવામાં માત્ર વિદ્યાર્થીને જ નહિ આપણને પણ મજા આવશે. પ્રકૃતિની નજીક રહેવાનું મળશે. દરેક વખતે કંઈક નવું શીખવાનું મળશે.

સી.એન. વિદ્યાલય, આંબાવાડી

પ્રેરણા અને પ્રકાશ આપતાં પાત્રોની કથા

- પ્રો. ઈશ્વર વાઘેલા

શિક્ષણવિદો - શિક્ષકો દ્વારા શિક્ષણના પ્રયોગોસંદર્ભે વિચારો, સંશોધનો, વાસ્તવિક અનુભવોનું આલેખન થતું હોય છે. પણ કોઈ વિદ્યાર્થી દ્વારા તેના શાળાકીય અનુભવોનો ચિતાર આપતું આલેખન બહુ ઓછા પ્રમાણમાં જોવા મળે છે. તેત્સુકો કુરોયાનાગીએ પોતાના પ્રાથમિક શિક્ષણની શાળા, આચાર્ય અને તેમાં અપાતા શિક્ષણ અંગે મનનીય આલેખન દ્વારા બાળકના જીવનમાં શાળા વ્યાલુડી માવડી બની શકે છે તે બાબત જણાવી છે. આનંદદાયી, પ્રવૃત્તિલક્ષી, બાળકની ઈચ્છાનુસારનું શિક્ષણ, બાળકની કાળજી રાખી અપાતા શિક્ષણનો ચિતાર આપતું 'તોત્તોયાન' પુસ્તક શિક્ષણમાં રસ દાખવનારા સૌ વાંચીને તે પ્રયોગો અમલ શાળામાં કરવો જોઈએ. 'તોત્તોયાન'ની સાચુકલી કથાનાં પાત્રોને મુદ્દાસર આલેખવાનો પ્રયાસ સૌને ગમશે તેવી આશા સહ...

તોત્તોયાન -

'તોત્તોયાન' એટલે આ પુસ્તકનાં લેખિકા. ખરું નામ 'તેત્સુકો' મા-બાપે દીકરો જન્મે તો તેનું નામ 'તોરું' પાડવાનું નક્કી કરેલું. પણ દીકરી જન્મતાં 'તોરું' શબ્દને છોકરીના નામમાં ફેરવવા તે શબ્દના ચીની ઉચ્ચારણ 'તેત્સુ'

માં નારીવાચક 'કો' જોડીને તેત્સુકો નામ પાડ્યું. તેના ડેડી અને રોકી સિવાય બધા તેને 'તોત્તોયાન' કહેતાં. તોત્તોયાન એટલે-ચીલાચાલુ શાળાના શિક્ષકોના જાતે ઉદ્યમતિયા, તોફાની, ઉપદ્રવી (બલા), નટખટબાળકી.

- ડેસ્કનું ખાનું જોરજોરથી ધડાધડ-સતત ઉઘાડબંધ કરતી બાળકી.
- બારી પાસે ઊભીને ચમકતા કપડાંવાળાની ગાવાવાળી ટોળીને બોલાવતી અને વર્ગનાં બાળકોને તે જોવા બોલાવતી, તેઓ પાસે ગીત ગવડાવતી બાળકી
- ગાવાવાળી એક ટોળી જાય અને બીજી ટોળીની રાહ જોતી બાળકી.
- બારીએ ઊભી રહી ચાલુ વર્ગે અબાબીલ સાથે વાતો કરતી બાળકી.
- ચિત્રકામના વર્ગમાં જાપાનના રાષ્ટ્રધ્વજને બદલે નૌકાસેનાનો ધ્વજ દોરી ચારેબાજુ ઝાલર અતરી, મેજ પર રંગના ધબ્બા પાડી દેતી બાળકી.
- ઉપરોક્ત ઉપદ્રવોને કારણે પ્રથમ શાળાએ પ્રવેશ રદ

- કરતાં માને ચિંતા કરાવતી બાળકી.
- બીજી શાળામાં પ્રથમ દિવસે હેડમાસ્ટરજી સાથે ચાર કલાક બકબક કરતી બાળકી.
- 'આજથી તું આ સ્કૂલની વિદ્યાર્થિની'
- હેડમાસ્ટરજીના શબ્દોથી પ્રોત્સાહિત બાળકી.
- પ્રથમવાર સારા માણસના (હેડમાસ્ટરજી) અનુભવથી આનંદિત બાળકી.
- સ્વભાવથી આનંદી, ભૂલકણી અને ભોળી બાળકી.
- બીજાથી જુદાં અને વિચિત્ર વર્તનો કરતી બાળકી.
- છતાં હેડમાસ્ટરજીની પ્રેરક હુંફનો આધાર મળતાં પ્રસન્ન થયેલી અને તેમને આદરણીય ગણતી બાળકી.
- ખુશ થાય ત્યારે ગીતો જોડતી, નવું નવું જોવાની - જાણવાની ઈચ્છાવાળી (૨૬) કુતૂહલપ્રિય (૩૮-૫૩-૯૭) વિચારશીલ (૨૬) તર્ક કરવાવાળી, ગીતો મોઢે રાખનારી, સાહસિક, ગમે તે કામ કરવા તૈયાર રહેનારી (૩૦, ૪૫, ૭૧) બાળકી.
- રેડિયો પર હા-હા-હી-હી કરતા મશ્કરાઓને, હાસ્યકારોને, જોક્સ સાંભળનારી બાળકી
- સારાં કાર્યો કરનાર - પ્રોત્સાહિત કરનારનો વિનય પૂર્વક આભાર માની આદર કરતી બાળકી.
- નવી બાબતોનું આશ્ચર્ય અનુભવતી, વિચાર-તુક્કા આવે તેવાં કાર્ય કરતી (૩૮) બાળકી.
- પ્રાણીપ્રેમી (૪૨, ૬૫, ૭૮, ૭૯, ૧૫૬) નું જાણવાની ઈચ્છાવાળી (૫૩) પોતાની ઈચ્છાઓ સંતોષાતાં સારું વર્તન કરતી, મિત્રતા કેળવનારી (૪૫, ૭૦, ૯૬, ૧૦૧, ૧૨૧, ૧૩૭) જિદ્દી-હઠીલી (૬૫) નવું શીખવાની તમ્મનાવાળી (૧૧૫) ડાહી-સદ્ભાવી બાળકી.
- નવી કે અસાધારણ બાબત ધ્યાનમાં આવે તો પછી કોઈપણ ભોગે એના કુતૂહલને સંતોષવા મથતી, વિચિત્ર તુક્કા કરનારી (૧૧૯), પરાક્રમી બાળકી.
- પોતાની શાળા માટે પ્રેમ કરનારી - સારું ઈચ્છનારી

- (૧૨૪), અન્યની મુશ્કેલી સમજનારી અને મદદરૂપ થનારી બાળકી (૧૨૭)
- સૈનિકોનું મનોરંજન ન કરી શકવાથી પસ્તાતી બાળકી.
- પોતાનું ધાર્યું કરનારી બાળકી.
- જુદા જુદા સમયે જુદું જુદું બનવાના વિચારવાળી (જાસૂસ, ટિકિટ વેચનાર, ગાયક, નર્સ) બાળકી.
- આત્મવિશ્વાસી, આનંદી, કામ માંથી પ્રસન્નતા અનુભવતી બાળકી.
- સ્નેહાળ, કલ્પનાશીલ હેડમાસ્ટરશ્રી કોબાયાશીથી પ્રસન્ન; તેમની પ્રશંસક બાળકી.
- આજે જાપાનમાં ટી.વી.ની વિખ્યાત કલાકાર અને યુનિસેફમાં જાપાનની સદ્ભાવનાદૂત નિમાયેલી તોત્તોયાનની લેખિકા.
- બાળકની શક્તિઓને જાણી, સ્વશિક્ષણ માટે સંજોગો નિર્મા, જરૂરી માર્ગદર્શન આપી, સ્નેહ, કાળજીથી તેનો વિકાસ કરી શકાય.
- તોત્તોયાનની મા -
- બાળકી હતાશ ન થાય; તેનામાં ખોટી ગ્રંથિ ન બંધાય તેની કાળજી રાખતી મા (૭)
- તોત્તોયાનનાં કાર્યોથી ચોંકી જતી - નિસાસા નાખતી છતાં કશું ન કહેતી અને તે શું કરે છે તે જોયા કરતી મા (૧૫)
- બાળકી માટે નાસ્તાનો ડબ્બો તૈયાર કરતી, રેલવે પાસે પ્લાસ્ટિક કેશમાં ફિટ કરી બાળકીના ગળામાં પહેરાવતી અને તેને શાળાએ જતી જોઈને હર્ષનાં આંસુ સારતી મા (૧૪)
- શાળાની સૂચના પ્રમાણે, બાળકીને મજા-આનંદ પડે તેવું જમવાનું બનાવતી મા (૨૨)
- બાળકીની વાતો આનંદથી, ઉત્સુકતાથી સાંભળતી મા (૨૭)
- બાળકીના પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપતી મા (૪૩-૫૩) જરૂરી સૂચના આપતી મા (૫૦)

- હેડમાસ્તરજીથી - તેમનાં કાર્યો - પ્રવૃત્તિથી - બાળકોની કાળજી સંદર્ભે પ્રસન્ન મા (૫૬)
  - બાળકીને સમજાવતી મા (૬૫)
  - બાળકીને ગમતું ફોક ફાટી જતાં બાળકીને પસ્તાવો થાય છે તેથી તે બહાનાં કાઢે છે તેવું સમજતી મા (૬૮)
  - મોકો જોઈને પોતાને થતા પ્રશ્નો અંગે બાળકી સાથે વાત કરતી મા અને જવાબોથી ગમ્મત અનુભવતી મા (૬૯)
  - બાળકીના પરાક્રમોથી આશ્ચર્ય - ચિંતા અનુભવતી મા (૭૨, ૭૩) અને તેને બચાવતી સૂચના આપતી મા (૭૨, ૭૯)
  - માણસો સૌ સમાન છે તેવું સમજાવી સમાનતાનો વિચાર રોપતી મા (૮૬)
  - વનભોજનની સઘળી વાત કરતી બાળકીથી તાજજુબી અનુભવતી મા (૧૧૫)
  - બાળકીને દુઃખ ન થાય તે માટે સાચી વાત ન કહેતી મા (૧૫૫)
  - સ્ક્રીઈઝ માટે અને નૃત્યનાટિકા જોવા લઈ જતી મા
  - બાળકીને આ કર, તે કર એમ કશું ન કહેતી, બાળકી કંઈક કરવા કે શીખવા ઈચ્છે તો બિનજરૂરી પ્રશ્નો પૂછવા વિના શીખવવાની વ્યવસ્થા કરતી મા
- સારી મા બનવા માટે; આદર્શ મા બનવા માટે નિર્દેશતાં લક્ષણો.

હેડમાસ્તરજી

‘તોમોએ-ગાકુએન’ સ્કૂલના સ્થાપક, સંચાલક, હેડમાસ્તર હતાં સોસાકુ કોબાયાશી. તેમનો જન્મ ટોકિયોના ઉત્તર-પશ્ચિમ વિભાગમાં ૧૮મી જૂન ૧૮૯૩ના દિવસે થયેલો. નાનપણથી પ્રકૃતિપ્રેમી અને સંગીતધેલા હતા. ગરીબ ખેડૂત પરિવારનાં છ સંતાનોમાં સૌથી નાના. પ્રાથમિક શિક્ષણ પૂરું કરીને તરત જ વિલક્ષણ શક્તિઓને કારણે તેમને શિક્ષકની નોકરી મળેલી. ત્યારબાદ ટોકિયોની એક પ્રાથમિક શાળામાં એ શિક્ષક નિમાયેલા. નોકરીની

સાથે સંગીતનો અભ્યાસ. જાપાનની ઉત્તમ સંગીત શિક્ષણસંસ્થા ‘ટોકિયો યુનિવર્સિટી ઓફ ફાઈન આર્ટ્સ એન્ડ મ્યુઝિક’માં કરી સ્નાતક થયા. પણ તેઓ હારુજી નાકામુરાએ સ્થાપેલી સાઈકાઈ પ્રાથમિક શાળામાં સંગીતશિક્ષક થયા. તે શાળામાં મુક્ત અભ્યાસક્રમ, વર્ગમાં ઓછી સંખ્યા, બાળકના વ્યક્તિત્વ વિકાસનાં રચનાત્મક કામોની - શિક્ષણ તરીકાઓની ઘેરી છાપ કોબાયાશી પર પડી. સાઈકાઈમાં સંગીત શીખવતા કોબાયાશીએ એક સંગીત નાટિકા લખીને બાળકોએ ભજવી એ જોઈને ઈવાસાકી નામના એક ઉદ્યોગપતિ ખૂબ પ્રભાવિત થયા ને તેમને શિક્ષણપદ્ધતિના અભ્યાસ માટે યુરોપ મોકલ્યા.

કોબાયાશી ૧૯૨૨ થી ૧૯૨૪ સુધી યુરોપમાં રહી ત્યાંની શાળાઓની મુલાકાત લીધી અને પેરિસમાં એમિલે જેનિવસ - ડેલ્કોઝ પાસે પુરિદિમ ક્સ (તાબ-વ્યાયામ)નો અભ્યાસ કર્યો. ત્યાંથી આવીને તેમણે એક મિત્રની સાથે રહીને ‘સેઈ જો કિંડરગાર્ટન’ની સ્થાપના કરી. તેઓ શિક્ષકોને કહેતા કે, “બાળકોને કોઈ તૈયાર ચોકઠામાં ન નાખો. એમને નિબંધ પ્રકૃતિમાં રહેવા દો; એમની પ્રકૃલ્લ ઈચ્છાઓને રુંધો નહીં. એમનાં સ્વપ્નો તમારાં સ્વપ્નો કરતાં વધુ વિશાળ હોય છે.” ૧૯૩૦માં પુનઃ એક વર્ષ માટે યુરોપ ગયા ને ડેસ્ક્રોઝ પાસે વિશેષ અભ્યાસ કર્યો. આ સમય દરમ્યાન એમણે ત્યાં બધે ફરીને શિક્ષણ પ્રક્રિયાનાં નિરીક્ષણો કર્યાં ને મનમાં ગાંઠ વાળી કે જાપાન જઈને પોતાની જ એક શાળા શરૂ કરવી. ૧૯૩૭માં એમણે ‘તોનોએ ગાકુએન’ શાળા શરૂ કરી અને જાપાનામું પુરિધ્મિક્સ એસોસિયેશનની સ્થાપના કરી.

કોબાયાશીનો ચહેરો સ્વસ્થ - સુરખીભર્યો, માથે ટાલ, એક બે દાંત પડી ગયેલા, બહુ ઊંચા નહીં, ખભા-બાવડાં મજબૂત જેવું શરીર ધરાવતા હતા.

- વાલી - બાળકને માન આપતા, ખુરશી પર બેસાડતા, નાનાં બાળકોને બોલવા દેતા (૧૦)
- બાળકો બોલે ત્યારે વચ્ચે વચ્ચે એમ કે? અરે! વાહ! પછી

? જેવા શબ્દોથી ટાપશી પૂરી બાળકને પ્રોત્સાહિત કરતા
(૧૧)

- બાળકને શાંતચિત્તે, સ્નેહથી સાંભળીને સંતોષ, હૂંફ આપી પ્રસન્ન કરતા.
- બાળકોને તેમના પ્રત્યે આદરભાવ-પ્રેમભાવ થતો.
- બાળકોના ભોજનની કાળજી રાખતા. બપોરે બાળકો જમવા બેસે ત્યારે જેના ડબ્બામાં સમુરૂનું કે પહાડનું ન હોય તેના ડબ્બામાં તે પત્ની પાસે પીરસાવતા સમતોલ આહારની કાળજી રાખતા.
- કઠીક બાળકોથી તેમનાં કાર્યોથી નારાજ થતા પણ ગુસ્સે ન થતા; પ્રેમથી સમજાવતા (૨૯)
- બાળકો કોઈપણ કામ કરે તો તેને ટોકતા નહીં પણ પ્રેમથી સૂચના આપતા (૩૧-૩૨), ધમકાવતા નહીં. પણ વિશ્વાસ મૂકતા.
- બાળકોમાં કુતૂહલને પોષતા-સંતોષતા (૩૬)
- બાળકો તેમના ગળે વીંટળાતાં, ખભે લટકતાં, છતાં તેઓ પ્રસન્ન સ્મિત વેરતા. (૩૮)
- બાળકોને શારીરિક બાબતો અંગે નકામી ઉત્કંઠા ન જાગે, દરેકનું શરીર માત્ર સુંદર છે, શરમ દૂર થાય, લઘુતાઅંતિનો ભોગ ન અને તેની કાળજી રાખતાં (૪૧)
- બાળકોમાંથી ડર કાઢવાના પ્રયોગો કરતા (૫૧) સારાં વર્તનનો ખ્યાલ રોપતા. (૫૬) તેઓ કહેતા 'આંખો હોય ને સુંદરતા ન દેખાતી હોય; કાન હોય ને સંગીત સંભળાતું ન હોય; મગજ હોય પણ એના પર સત્ય ન ઝિલાતું હોય; હૃદય હોય પણ એ સ્પંદિત ન થઈ શકતું હોય તો એ ચિંતાનો વિષય છે.
- નવા પ્રવેશ પામતા બાળકનો પરિચય કરાવતાં (૭૦) બાળક બોલી શકે તેવા પ્રયાસો કરતા (૭૪)
- ઈનામમાં ધરને અને બાળકે પોતાની મહેનતનું ભોજનમાં મળે તે માટે શાકભાજી આપતા. બાળકોની નાસમજને

દૂર કરતા (૮૫)

- કોઈ બાળકને બીજું બાળક હેરાન કરે ત્યારે હેરાનગતિ પામેલ બાળકને પ્રેમથી તેની પ્રશંસા કરીને તેને સાંત્વના આપતા અને હેરાન કરનારને પ્રેમથી સમજાવતા. અન્ય બાળક સાથે વિવેકથી વર્તન કરવા તરફ દોરી જતાં માફી મંગાવતા (૯૯).
  - છોકરીઓ સાથે સન્માનનીય વર્તન કરવા, વિવેકપૂર્ણ વર્તન કરવા, કાળજી રાખવા કહેતા (૯૯)
  - શિક્ષકોને તેમના કાર્યમાં ભૂલ બદલ શિક્ષકોને ઠપકો આપતા પણ તેમને એકલા બોલાવીને બીજા કોઈની હાજરીમાં નહીં (૧૦૭)
  - જાણકારને આમંત્રી બાળકોને શિક્ષણ જ્ઞાન આપતા (૧૧૩) પ્રવૃત્તિલક્ષી શિક્ષણ આપતા. (૧૧૯)
  - બાળક વિશે મા-બાપને ફરિયાદ ન કરતા પણ, બાળક સાથે જ વાત પતાવી લેતા (૧૨૦)
- શાળાના વાતાવરણને તંદુરસ્ત અને હળવુંફૂલ રાખવાની, શાળાના માનવીય વાતાવરણને ઝાંખપ ન લાગે તથા માનવગૌરવ હણાય નહીં તેની કાળજી હેડમાસ્ટરજીના શાળા સંચાલનનું આતમતત્ત્વ હતું. જ્યારે ૧૯૪૫માં શાળા બળીને ભસ્મીભૂત થઈ ગઈ ત્યારે પણ તેઓ નહોતા પણ સ્વસ્થ હતા. બાળકો પ્રત્યે પ્રેમ અને બધાં બાળકો માટે સમાનતાની ભાવના તેમજ શિક્ષણ માટેની સમર્પણ શીલતા ધરાવતાં હેડમાસ્ટરજી કોબાયાશી ઈ.સ. ૧૯૬૩માં અવસાન પામ્યા. કોબાયાશીના શિક્ષણ પ્રેમને કોટિ કોટિ વંદન

એસોસિએટ પ્રોફેસર

એમ.બી. પટેલ કોલેજ ઓફ એજ્યુકેશન,
વલ્લભ વિદ્યાનગર, જિ. આણંદ

એકાંત એ જીવનના રાજમાર્ગનું મંદિર છે, જ્યાં માણસે પોતાની સમક્ષ પૂર્ણપણે પ્રગટવાનું હોય.

ના, મારે પ્રવાસ નથી આવવું...!

- મનીષ સુથાર

વિશાખા મારા વર્ગની ખૂબ જ શાંત અને શિસ્તમાં રહેનારી છોકરી. ખરું કહું તો એને હંમેશાં પોતાના કામથી જ મતલબ. હંમેશાં પોતાના કામમાં જ ડૂબેલી રહે. બોલવાનું પણ ખૂબ ઓછું. મારા વર્ગમાં હું નાનકડી બચતબેંક ચલાવું છું. બાળકો પોતાના ગજા મુજબની બચત કરે અને પોતાની નાની-નાની જરૂરિયાતો પોતાની જ બચાવેલી આ નાની અમથી પૂંજીમાંથી પૂરી કરે. આ બચત બેંકમાં તો વિશાખા એ સારી એવી બચત કરેલી. ખાસ્સું કહી શકાય તેવું બેલેન્સ...! લગભગ ૧૬૦૦/- રૂ. જેટલી રકમ...

પ્રવાસ વખતે તો બાળકોને પોતાની આ બચત ખૂબ ઉપયોગી થઈ પડતી. બાળકોને ઘેર બહુ ઓછી રકમ માંગવી પડતી. પ્રવાસનું નામ પડતાં જ બાળકોના આનંદનો તો પાર જ ન હોય...! એમાંય બચતબેંકવાળાં બાળકો તો ફટાફટ નામ લખાવી દે... બસ સમજો કે નામ લખાવવા પડાપડી... પણ બચતબેંકમાં ખાસ્સી એવી બચત ધરાવનાર આ વિશાખાએ પ્રવાસમાં આવવાનું તો દૂર રહ્યું પણ નામ લખાવવા પૂરતો પણ ઉત્સાહ ન બતાવ્યો.

પ્રવાસ જવાનો સમય નજીક આવી રહ્યો હતો. પ્રવાસમાં આવી શકે એવાં છતાંય જે બાળકો આવવા તૈયાર નથી જ થયાં તેમને વ્યક્તિગત કારણ પૂછવામાં આવ્યું જેથી કોઈ મુશ્કેલી હોય તો દૂર થઈ શકે. વિશાખાને પણ પૂછવામાં આવ્યું. પણ જવાબમાં તો તે હંમેશની જેમ બસ શાંત જ રહી. કશું જ બોલ્યા વિના ઊભી રહી...

અંતે તેના સંબંધીઓને પણ વિશાખાને મોકલવા વિનંતી કરવામાં આવી. પણ તેમનો જવાબ તો ચોંકાવનારો હતો. તેમણે કહ્યું અમે તો ના કહેતા જ નથી. એ જ પ્રવાસમાં આવવાની ના પાડે છે. વિશાખાના કિસ્સામાં કદાચ ઊંધું

બની રહ્યું હતું. કેટલાંક બાળકોના વાલી ના કહી રહ્યા હતા. જ્યારે અહીં તો વાલીઓની મંજૂરી હોવા છતાં ખુદ વિશાખા પ્રવાસમાં આવવાની ના કહી રહી હતી. કંઈક તો કોઈ નક્કર કારણ વગર આમ વિશાખા ના ન કહે. આખરે તો એ પણ બાળક છે. એને પણ પ્રવાસનો આનંદ માણવા માટે એનું બાળમન તલસી રહ્યું હશે !

આખરે એની મમ્મીને બોલાવી વાતચીત કરતાં સાચી હકીકત જાણવા મળી વાત એમ હતી કે થોડા સમય અગાઉ વિશાખાને એક સ્કૂટર ચાલકે અડફેટે લીધી હતી. અને આ અકસ્માત એના બાળમાનસમાં એવો તે ભય મૂકી ગયો હતો કે બસ હવે વિશાખાને કોઈપણ વાહનમાં બેસતાં ડર લાગતો હતો. અને બસ આ ડરને લઈને જ તે પ્રવાસમાં આવવા નહોતી માંગતી.

બધા જ વિશાખાને પ્રવાસમાં મોકલવા અને લઈ જવા તૈયાર હતાં પણ, એનું બાળમન એને પ્રવાસમાં જવા ના કહેતું હતું. અને છેલ્લે વિશાખાએ એ જ કહ્યું, “ના સાહેબ, મારે પ્રવાસ નથી આવવું.”

પણ તેનો ડર દૂર કરવો રહ્યો.

પ્રા. શાળા સમાદરા, તા.જિ. ખેડા.

●●●

બેટરી ચાર્જ થઈ ગઈ !

- રમેશકુમાર એલ. જાંબુયા

કોલેજમાં બી. એ.ના પ્રથમ વર્ષમાં ફોર્મ ભરવા માટે લાઈનમાં હું ઊભો હતો. એક પછી એક ફોર્મ - બારી પાસે બેઠેલ માણસને આપી સૌ આગળ વધતા હતા.

બારીમાંથી સતત એક જ પ્રકારનો અવાજ આવતો હતો : ‘કોલેજમાં પહોંચ્યા, હવે તો કાગળો કેમ ગોઠવાય એ શીખો !’ ‘ક્યારે બુદ્ધિ આવશે એ જ ખબર નથી પડતી.’ આવું આવું તો ઘણું જ...

મારો વારો આવ્યો. બારીમાં બેઠેલ માણસે કહ્યું: “એઈ ભાઈ, તારું ફોર્મ લાવ.” મેં ફોર્મ આપ્યું. ફોર્મમાં ભરાયેલ સંપૂર્ણ વિગતને જોઈ તેણે કહ્યું; “તું શું કરે છે ભાઈ?”

મેં કહ્યું: “શિક્ષક છું.”

પછી તો કશું જ જોયા વગર ખરાની નિશાની કરી મને કહ્યું કે; ‘હવે તમે ઉપરના માળે જઈ ફી જમા કરાવી આવો’.

થોડી વાર હું વિચારતો જ રહી ગયો. મારી આંખમાં હર્ષનાં આંસુ આવ્યાં. મનોમન થયું કે; શિક્ષકનો વ્યવસાય કેટલો સન્માનને પાત્ર છે.

‘લાવ’ની જગ્યાએ ‘લાવો’ થઈ ગયું. ‘તું’ ની જગ્યાએ ‘તમે’ થઈ ગયું. ‘શિક્ષક છું’ એવું નાનકડું વાક્ય પેલા માણસના ગુસ્સાને શાંત કરી ગયું. તેમના ગુસ્સાનું સ્વરૂપ હાસ્યમુદ્રામાં જોઈ મારી બેટરી પણ ચાર્જ થઈ ગઈ.

આ વાતને એક વર્ષ પૂરું થઈ ગયું છે છતાં મારી બેટરી હજુ પણ ચાર્જ થયેલી છે. અને ખૂબ જ ઉત્સાહ અને નિષ્ઠાથી બાળકોને ચાર્જ કરવાનું કામ કરું છું. ઈશ્વર મારી બેટરીને ચાર્જ કરવા આવા કોઈ ફરિશ્તાને મોકલતો રહે એ જ પ્રાર્થના.

મ્યુ. પ્રા. શાળા નં. ૧૦,
આનંદવિહાર, ભાવનગર

સમજણનો સૂર

- હિમાંશુ આઈ. ત્રિવેદી

જામનગરની ભોગોળે આવેલ નાગેશ્વર વિસ્તાર ગ્રામ્ય વાતાવરણ ધરાવે છે. અહીં મોટા ભાગની વસ્તી કારીગર અને શ્રમિક વર્ગના લોકોની છે. તેમના ઘરમાં માતા-પિતા, મોટાં ભાઈ-બહેન વગેરે સહિત કામ કરવા લાયક દરેક માણસ મજૂરી કામ કરી ગુજરાન ચલાવે છે. આવા વિસ્તારમાં આવેલ મારી શાળા શ્રી નાગેશ્વર પ્રા. શાળામાં બાળકોને હોંશે હોંશે મોકલે છે. કારણ કે, શાળા

સાથે તેમની આત્મીયતા છે. પરંતુ જ્યારે ગામથી દૂર હાઈસ્કૂલમાં ધોરણ ૯ માટે છોકરા કે છોકરીઓને મોકલવાની વાત આવે ત્યારે તેઓ અચકાય છે. મોટાભાગે બાળકો ધોરણ ૯નો અભ્યાસ કરવા જતાં જ નથી.

અમે બધાંએ આ વાતાવરણ બદલવાનો વિચાર કર્યો અને પ્રયત્નો આદર્યા. દરેકના વાલીનો સંપર્ક કરી તેમને સમજાવ્યા. થોડે દૂર આવેલ સરકારી તથા અર્ધ સરકારી શાળાઓ, કન્યાશાળાઓ, તેમાં પ્રાપ્ત સુવિધાઓ, ફીનું માળખું, શિષ્યવૃત્તિ વગેરે બાબતોની જાણકારી આપી. પરિણામે ૫૦% વાલીઓ બાળકોને ત્યાં અભ્યાસ માટે મોકલવા તૈયાર થયા પરંતુ તેઓ કહે, “સાહેબ ! અમને ફોર્મ ભરવાની કે અન્ય વિધિઓની કોઈ જાણકારી નથી.” “આગળના ધોરણમાં અંગ્રેજી ગણિત વિજ્ઞાન વગેરે અધરાં હોય છે. અમે ટ્યુશન ન રાખી શકીએ.” અમે તેમને સમજાવ્યા કે તમે ફોર્મ લઈને બાળકને અમારી પાસે મોકલજો એટલે અમે તો ભરી આપીશું. તથા તમારા બાળક કે બાળકીને પણ તે ભરતાં શિખવાડશું. વળી તેમને એ પણ ખાત્રી આપી કે બાળકને જે ન આવડે તે અમે શીખવાડીશું.

ત્યારબાદ અમે લોકોએ પણ અમારી રીતે પ્રયત્નો શરૂ કર્યા. જામનગરની સરકારી અને અર્ધસરકારી શાળાઓનો અને શિક્ષકોનો ફોનથી અને અન્ય રીતે સંપર્ક કરી પ્રવેશ ફોર્મ સાથે પરિણામના દિવસે તેમને હાજર રહેવા સમજાવ્યા.

કુલ સ્વરૂપ પરિણામના દિવસે અમારી શાળામાં ચાર-પાંચ શાળાના શિક્ષકો પ્રવેશ ફોર્મ લઈ આવ્યા હતા. તેઓએ તેમની સંસ્થાઓનો ટૂંકો પરિચય પણ આપ્યો. બધાં બાળકોએ ખૂબ જ ઉત્સાહ સાથે ફોર્મ મેળવ્યાં. પરિણામ બાદ થોડા દિવસો સુધી સમય મળે ત્યારે શાળાએ આવી ફોર્મ ભરાવવા અને ભરેલ ફોર્મ બતાવવા લાગ્યા.

આમ અમારા પ્રયત્નોને કારણે ગયા વર્ષે લગભગ ૧૫% બાળકોએ આગળના ધોરણમાં પ્રવેશ મેળવ્યો છે. આ

બધાં છોકરા-છોકરીઓ ખૂબજ ઉત્સાહથી શાળાએ જાય છે. કોઈ વખત તેમને મૂંગવતા પ્રશ્નોનું અમારી પાસેથી માર્ગદર્શન પણ મેળવે છે તો ક્યારેક સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓ અંગે પણ માર્ગદર્શન મેળવવા અમારી પાસે આવે છે. આમ જેઓ ખૂબ જ ઉત્સાહ પૂર્વક શાળાએ જઈ રહ્યા છે.

શ્રી નાગેશ્વર પ્રા. શાળા,
જામનગર

●●●

એક નજર બાળકની...

- રીનાબહેન ચૌહાણ

“બાળક કોરી સ્લેટ જેવું શાળામાં આવે છે.” એવી આપણી એક માન્યતા છે. પરંતુ એમાં કેટલા અંશે સત્ય છે એ તો જે શિક્ષકને અનુભવ થયો હોય એ જ જાણી શકે છે. આવી જ એક ઘટના હું મારી શાળાની મારા વર્ગખંડની નોંધું છું.

વાત છે આ એક પ્રજ્ઞા શાળાની... ખેડા જિલ્લાના ઠાસરા તાલુકાની બળેવિયા ગામની પ્રાથમિક શાળાની ! પ્રજ્ઞા કાર્યક્રમ ખૂબ સારો કાર્યક્રમ છે. પરંતુ ધોરણ-૧માં પ્રવેશ પામતાં નાનાં ભૂલકાંને જૂન માસમાં જ પ્રજ્ઞા કાર્યક્રમ વિશે વાકેફ કરવા અને પ્રજ્ઞા અંગે કેળવવા ખૂબ અઘરું પડી જાય છે. શરૂઆતમાં જ મે ધોરણ-૨ના બાળકો દ્વારા કંઈ રીતના બેસવું આપણે શેના દ્વારા ભણવાનું છે એ સમજાવવાનો ધોરણ-૧ ના બાળકોને પ્રયત્ન કર્યો. છતાં મને

સંતોષકારક પ્રતિભાવ જોવા ન મળ્યો ન તો આંગણવાડીમાં ગયા હોય એવા બાળકો કંઈ જ સમજી શકતા ન હતા. હું રોજ રોજ પાથરણાંમાં જૂથવાર બેસાડું પણ રિશેષ પછી તો બહું નકામું પહેલા ધોરણમાં હર્ષ કુમાર અને હાર્દિક કુમાર એવા બે ટૂવીન્સ બાળકો પ્રવેશ પામ્યા હતા. એક દિવસ હું રજા પર ગયેલ અને જ્યારે બીજે દિવસે શાળામાં આવી ત્યારે મારા વર્ગખંડમાં પ્રાર્થના કાર્યક્રમ પહેલા જ બાળકો પાથરણામાં બેઠેલાં હતાં. એમને લાગતાં વળગતાંનાં જૂથ પણ જાતે બનાવી દીધાં હતાં અને ટી.એલ.એમ. લઈને જે ફાવે એ પ્રવૃત્તિ કરતાં હતાં. મને થયું કે કોઈ મોટા વિદ્યાર્થીઓએ બેસાડ્યા હશે એવામાં હર્ષ અને હાર્દિક દોડતા આવ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે અમે બધાને બેસાડ્યા છે બરાબર છે ને? હું તો વિચારમાં પડી ગઈ કે આ બાળકોને પ્રવેશ પામ્યે હજુ તો દસ દિવસ પણ નથી થયા. મે પૂછ્યું કે તમને કોણે શીખવ્યું. તો રૂમમાં લટકતું કેલેન્ડર ઉતારી લાવ્યા અને એમાં પ્રજ્ઞા શાળાના રૂમનું ચિત્ર બતાવ્યું. તથા કહેવા લાગ્યા, જુઓને બેન આપણા રૂમ જેવા જ રૂમ છે અને એટલે આવા રૂમમાં તો આમ જ બેસાય ને ! હું ખૂબ આનંદિત થઈ ઊઠી કે સર્વ શિક્ષા અભિયાનના કેલેન્ડરના ચિત્રમાંથી પણ બાળક આટલું બધું શીખી શકે છે?

બળેવિયા પ્રા. શાળા
તા. ઠાસરા જિ. ખેડા

અંક ન મળવા માટેની ફરિયાદ

જીવનશિક્ષણ દર માસની ૧૫ તારીખે પ્રગટ થાય છે અને ગાંધીનગરથી પોસ્ટ દ્વારા રવાના કરવામાં આવે છે. આ અંક જિલ્લા શિક્ષણ સમિતિ, નગર પાલિકા, કોર્પોરેશન તેમજ સરકાર હસ્તકની તમામ પ્રાથમિક શાળાઓ, અધ્યાપન મંદિર, સી.આર.સી., બી.આર.સી. કો.ઓર્ડિનેટર વગેરેને વિનામૂલ્યે મોકલવામાં આવે છે. આ અંક નિયમિતપણે ન મળતો હોય તો એક પોસ્ટકાર્ડમાં પુરા સરનામા સાથે અત્રે ફરિયાદ નોંધાવશો. જેથી યોગ્ય કાર્યવાહી થઈ શકે. આવી ફરિયાદ ટેલીફોન પર કે મોબાઈલ પર નોંધવામાં આવશે નહિ તેની નોંધ લેશો.

મોબાઈલ યુગને કારણે સંદેશાવ્યવહાર માટેની લિખિત અભિવ્યક્તિની તક સૌ પાસેથી છીનવાઈ ગઈ છે. પત્રલેખન એ તો માત્ર પરીક્ષાલક્ષી મુદ્દો જ બની ગયો છે. બાળકની લેખનશક્તિમાં ક્યાશ શિક્ષકની આંખે દેખાય કરે છે. તેમની આ ક્યાશ દૂર કરવા અને તેમને મૌલિક રીતે વિચારતા કરવા એવું શિક્ષકકર્મ એ એનો વિકલ્પ છે.

અહીં ધોરણ ૬ અને ૭ નાં બાળકોને ધ્યાનમાં રાખીને એમના પાઠ્યપુસ્તકની બહાર જઈને, તેમને ભાષાનો મહાવરો મળે તેવાં ઉદાહરણો રજૂ કર્યાં છે. આવા પ્રશ્નો દ્વારા બાળકો તેમની ભાષા-વિચારની શક્તિને કામે લગાડીને, સંદર્ભો સમજીને, વિચારપૂર્વક લખવાનો મહાવરો કરી શકે છે. આવી પ્રવૃત્તિ તેને સમજ સાથે આનંદ પણ આપતી રહે છે. આપોઆપ તેના ભાષા કૌશલ્યમાં પ્રગતિ થતી રહે છે.

આવાં વિશેષ ઉદાહરણો સમયાંતરે તેમની સામે મૂકીને ભાષાકર્મ કરાવી શકાય.

૧. નીચેનો ફકરો વાંચી અને સૂચના મુજબ કરો.

મને દૂર ઊભો રાખીને, બે ચાર પડોશીઓની મદદથી ખાટલીમાં પડેલાં આંધળાં માજીને ઊંચકીને બા બહાર લઈ આવી. એમને અમારા ઘરમાં સુવાડ્યાં. બાએ માજીને મોતના મુખમાંથી બચાવ્યાં. એ તો બા ઉપર આશીર્વાદ વરસાવવા લાગી ગયાં. બા બહુ મહેનતુ હતી. તે અભણ હતી. ભગવાનને દેવળે તે દરરોજ દર્શન કરવા જતી.

(આધે, અંધ, આશિષ, પરિશ્રમી, નિરક્ષર, ઈશ્વર, મૃત્યુ, મંદિર, હંમેશાં)

કોંસમાં આપેલા શબ્દોને ફકરામાં રહેલા કોઈ શબ્દની જગ્યાએ ગોઠવી, ફકરાનો અર્થ જાળવી રાખી, ફકરો ફરીથી લખો.

૨. નીચેનાં વાક્યોના શબ્દોનો ક્રમ જેટલી રીતે બદલાઈ શકે તેમ બદલી, અર્થ ન બદલાય તે રીતે વાક્યો બનાવો.

૧. મહેશ ગાડી તરફ જોઈને બોલ્યો.

જવાબ: ગાડી તરફ જોઈને મહેશ બોલ્યો.

૨. ડ્રાઈવરે ટ્રેક્ટર ધીમું ધીમું ચલાવ્યું.

૩. ગોવિંદે ખિસ્સામાં એક રૂપિયો મૂક્યો.

૪. મેં બાળકોને એક સુંદર વાર્તા કહી.

૫. તમે શા માટે પ્રવાસમાં ગયા નથી?

૬. સ્ટેશન પર બસ આવી ગઈ.

૭. વરસાદ ઝરમર ઝરમર વરસે છે.

૮. રાજાએ એક દિવસ પ્રધાનને કહ્યું.

૩. નીચેના આડાં-અવળાં પદોને યોગ્ય ક્રમમાં ગોઠવી વાક્ય બનાવીને લખો.

૧. કાલે જવાનો મહેશ ગાડીમાં અમદાવાદની છે.

૨. ખૂબ સુરતમાં છે પર ગિરદી રસ્તાઓ
૩. હતા કવિ શહેર દલપતરામ વતની વઢવાણના
૪. બગીચામાં છોકરાઓ ઊતારતા કેરી આંબાના હતા.
૫. હંમેશાં કરવો આદર જોઈએ વડીલોનો આપણે.
૬. સમયસર જોઈને આવીને પ્રાર્થનામાં બેસી સૌએ જવું
૪. નીચેનો ફકરો વાંચી 'રામભાઈ' શબ્દને એક વખત રાખી અન્ય જગ્યાએ યોગ્ય સર્વનામ મૂકી ફકરો ફરીથી લખો.

રામભાઈ ખેતરેથી ઘેર આવ્યા. આવીને રામભાઈએ સ્નાન કર્યું. ત્યારબાદ રામભાઈ જમવા બેઠા. રામભાઈના પુત્રે રામભાઈને પરીક્ષાનું પરિણામ બતાવ્યું. તે જોઈને રામભાઈ ખુશ થયા. રામભાઈએ પુત્રને શાબાશી આપી. સાંજે રામભાઈનું કુટુંબ સાથે બેસીને દૂધપાક-પૂરી જમ્યું.

૫. યોગ્ય શબ્દ મૂકી ખાલી જગ્યા પૂરો.

૧. 'સત્યમેવ જયતે' એ _____ છે. (સૂત્ર, મંત્ર)
૨. ધ્રુવ જંગલમાંથી પાછો _____ (ગયો, ફર્યો)
૩. ઝડ _____ ઘટામાં પંખીઓ બેઠાં છે. (માં, ની)
૪. અત્યારે ભગવાનનો _____ જવાનો સમય છે. એટલે દર્શન નહીં થાય. (પોઢી, ઊંઘી)
૫. _____ ઘેર આજે રાત્રે ભજન છે. (તેમને, તેમણે)
૬. પાદરમાં _____ ભડભડ બળતી હતી. (ચિંતા, ચિતા)
૭. આજે સિંહે એક ભેંસને મારી એનું _____ ખાધું (માંસ, માસ)
૮. ધરતીકંપ થાય ત્યારે ખુલ્લી જગ્યા તરફ _____ (ભાંગવું, ભાગવું)
૯. તેઓ બોલ્યા, 'મારી _____ ચૂક માફ કરજો!' (સરત, શરત)
૧૦. વડીલે બાળકોને _____ આપ્યા. (આશીર્વાદ, આર્શીવાદ)

ઉરુ આમ તો ઊંઘનારી જબરી. સાત વાગ્યા પહેલાં એ હજી કોઈ વખત ઊઠી નથી. પણ આજે ઉરુ વહેલી જાગી ગઈ. બાએ પૂછ્યું, 'કેમ ઠીકરી, આજે વહેલી જાગી?' ઉરુને પેટમાં દુઃખાવો થતો હતો. ભાઈ કહે, 'તે દિવસે તું બોરનો ઠળિયો ગળી ગઈ હતી, તેથી તારા પેટમાં બોરડી ઊગી હશે!' ઉરુ બિચારી સાવ નાની. ભાઈની વાત સાંભળી તે મૂંઝાઈ ગઈ. તે રડવા લાગી. બા કહે, 'ગાંડી! કોઈ દિવસ પેટમાં બોરડી ઊગે? તું એની વહાલી બહેન છે ને એટલે ભાઈ તને ચીડવે છે.'

આ ફકરામાં ઉરુની જગ્યાએ કલ્પેશ મૂકી ફકરો ફરીથી લખો.

દિલ - _____ , _____ ટાણું _____ , _____

શ્રદ્ધા - _____ , _____ ટાણું _____ , _____

(મન, મૃત્યુ, વખત, વિશ્વાસ, મોત, સમય, ચિત્ત, આસ્થા)

૮. 'આજે રાત્રે તમે મારા ઘેર આવજો' - આ વાક્યમાં અલગ અલગ જગ્યાએ 'જ' મૂકીને છ વાક્યો બનાવો. પછી આ

વાક્યોને 'જ' પર ભાર મૂકીને વાંચી જુઓ અને દરેક વાક્ય વચ્ચે રહેલો અર્થભેદ શિક્ષકની મદદથી સમજવાનો પ્રયત્ન કરો.

૯. ભૂતકાળ, ભવિષ્યકાળ અને વર્તમાનકાળનાં પાંચ-પાંચ વાક્યો તમારી નોંધપોથીમાં લખો.

૧૦. નીચે આપેલા શબ્દસમૂહ માટે વપરાતો એક શબ્દ કોઠામાંથી શોધીને ઉદાહરણ પ્રમાણે તેની ફરતે વર્તુળ કરો :

બપોરનું જમણ; રાત્રિનું ભોજન; ઘણું મોટું પુસ્તક; કદમાં મોટું ન હોય તેવું પુસ્તક; ગ્રંથ કરતાં નાની ને પાઠ્યપુસ્તક કરતાં મોટી ચોપડી; નાની ધાર્મિક ચોપડી; નકામું પુસ્તક; હમણાંનું છેલ્લામાં છેલ્લું; વર્તમાન સમયમાં પ્રવર્તતું; વર્તમાન સમયનું; થોડાં મકાનોવાળી વાડાબંધ જગ્યા; સામસામે મકાનો જ્યાં હોય તે સ્થાન; દરવાજાવાળો મહોલ્લો; સાંકડી ગલી

વા	ળુ	પ	પુ	સ્ત	ક	પો	ળ
મ	હો	અ	ડી	થી	ત	પ્ર	રો
શિ	અ	વા	પો	પ્ર	થો	વ	હો
રા	ઘ	ચી	સાં	અ	થું	ર્ત	મ
ચો	ઘ	ન	ણ	શે	રી	મા	હો
પ	ર	મ	ફ	ળિ	યું	ન	લ્લો
ડી	રા	તા	ગ	ર	બ	અ	વા
શિ	પ્ર	અ	ઘ	ત	ન	ગ્રં	થ

કરદેજ પ્રાથમિક શાળા,
તા. જિ. ભાવનગર

સમયની એજ સરતી એક પણને તક કહે છે સૌ,
સુભાગી જેને ઝડપી લે છે, દુર્ભાગી વિચારે છે !
- 'બેફામ'

જેટલાં પાવન છે પશ્ચાત્તાપ કેરાં અશ્રુઓ,
એટલું પાવન કદી ગંગા તણું જળ હોય ના !
- 'ડાયર'

ઉઘડી છે ફૂલ જેવી લઈ લે, સવાર લઈ લે !
સરક્યું સમયના મુખથી સ્મિત આ લગાર લઈલે
- અજાત

લેણદેણમાં એક જ રાખ્યું ખોબે ખોબે હેત,
કોઈ ભલેને ફિટકારો કે કોઈ કરો ફજેત.
- મકરંદ દવે

બનાવટ ને નકલ દુનિયામાં પાંગરતી નથી હોતી,
કે નકશાના સમંદરમાં કદી ભરતી નથી હોતી
- મરીઝ

લે આ મને ગમ્યું તે મારું, પણ જો તને ગમે તો તારું,
મારું, તારું ને ગમવું પણ લાવ, લાવ કરીએ સહિયારું !
- રાજેન્દ્ર શુક્લ

ગણિત કેવી રીતે શીખવી શકાય ?

- પ્રજ્ઞેશ આર. ઉપાધ્યાય

ગણિત શીખવાની વાત આવે એટલે સૂત્રો, નિયમો અને ગોખણપટ્ટીની વાત આવે એમાંય ધો-૮માં પૂર્ણાંક સંખ્યા, સંમેયસંખ્યા, ત્રણ એટલે નવા એકમ બાળકોને સભ્ય હોવુંનો સંકેત, ગણ દર્શાવવાની પદ્ધતિ અને તેના સંકેતો એમાંય પ્રાકૃતિક સંખ્યા ત્રણ (N) પૂર્ણાંક સંખ્યાગણ (Z) સંમેય સંખ્યા ત્રણ (Q) અને વાસ્તવિક સંખ્યા ત્રણ (R) વિશે વાત કરીએ એટલે બાળકોના મનમાં થાય કે, આ શું વાતો કરે છે? કાંઈ સમજ ન પડે. ત્યારે મને થયું કે આ એકમ શિખવવા અલગ એવી પદ્ધતિ અપનાવવી કે જેથી બાળકોના મનમાં સંખ્યાગણો દઢ થઈ જાય. એટલા માટે મેં એક પ્રવૃત્તિનું આયોજન કર્યું જે નીચે મુજબ છે.

- સૌ પ્રથમ અલગ અલગ, ધનસંખ્યા, ઋણ સંખ્યા, શૂન્ય ધન અપૂર્ણાંક, ઋણ અપૂર્ણાંક, અસંમેય સંખ્યાના કાર્ડ પેપરમાંથી લગભગ આશરે ૧૦૦ જેટલાં કાર્ડ બનાવ્યાં.
- બધાં જ કાર્ડ નીચે ભોંયતળિયા પર ઠાલવી દીધાં.
- પછી વારાફરતી બાળકોને બોલાવ્યાં. પહેલા બાળકને ફક્ત ધનપૂર્ણાંકનાં કાર્ડ એકઠાં કરવા કહ્યું. બીજા બાળકને શૂન્ય અને ઋણ પૂર્ણાંકના કાર્ડ એકઠાં કરવા કહ્યું. ત્રીજા બાળકને ફક્ત ધન અને ઋણ અપૂર્ણાંકનાં કાર્ડ એકઠાં કરવા કહ્યું. ચોથા બાળકને અસંમેય સંખ્યાનાં કાર્ડ એકઠાં કરવા કહ્યું.
- હવે પહેલા બાળક પાસે ફક્ત ધનપૂર્ણાંક એટલે ૧૧, ૨, ૩ નાં કાર્ડ હતાં તેને પ્રાકૃતિક સંખ્યા ગણ N નામ અપાવડાવ્યું

$$N = \{1, 2, 3, \dots\}$$
- બીજા બાળક પાસે શૂન્ય અને ઋણ પૂર્ણાંકનાં કાર્ડ હતાં તેમાં પ્રથમ બાળક પાસેનાં ધન પૂર્ણાંકવાળાં

કાર્ડ ભેગાં કરાવડાવ્યાં. તેને પૂર્ણાંક સંખ્યા ત્રણ Z નામ અપાવડાવ્યું.

$$Z = \{\dots, -3, -2, -1, 0, 1, 2, 3, \dots\}$$

- ત્રીજા બાળક પાસે ધન અને ઋણ અપૂર્ણાંકવાળાં કાર્ડ હતાં તેમાં બીજા બાળક પાસે એકઠાં થયેલ ધન ઋણ અને શૂન્ય પૂર્ણાંકવાળાં કાર્ડ ભેગાં કરાવ્યાં. તેને સંમેય સંખ્યા ગણ Q નામ અપાવડાવ્યું.

$$\therefore Q = \left\{ \frac{p}{q} \mid p \in Z, q \in n \right\}$$

- ચોથા બાળક પાસે અસંમેય સંખ્યાવાળાં કાર્ડ હતાં તેમાં ત્રીજા બાળક પાસે-એકઠાં થયેલાં ધન, ઋણ શૂન્ય પૂર્ણાંક અને ધન અને ઋણ અપૂર્ણાંકવાળાં કાર્ડ ભેગાં કરાવ્યાં તેને વાસ્તવિક સંખ્યા ગણ R ના અપાવડાવ્યું.

R વાસ્તવિક સંખ્યા ગણ

આમ, બાળકો ખૂબ જ સાહજિકતાથી કહી શક્યાં કે પ્રાકૃતિક સંખ્યા ગણ (N) કરતાં પૂર્ણાંક સંખ્યા ગણ (Z) મોટો છે. પૂર્ણાંકસંખ્યા ગણ (Z) કરતાં સંમેય સંખ્યા ગણ (Q) મોટો છે. સંમેય સંખ્યા ગણ (Q) કરતાં વાસ્તવિક સંખ્યા ગણ (R) મોટો છે.

$$\therefore \text{આમ, } N \subset Z \subset Q \subset R$$

આમ, બાળકોની સમજ એકદમ પાકી થઈ અને દઢીકરણ થયું.

મા સરસ્વતી પ્રાથમિક શાળા - ૨૪,
મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન, વડોદરા

ગુપ્તને બદલવાની જરૂર નથી, માત્ર આપણો અભિગમ બદલવાની જરૂર છે.

પ્રવૃત્તિ અહેવાલ

ધોરણ-૭માં 'અખબારીનોંધ' એકમ સમજાવતી વખતે એક વિચાર સ્ફૂર્યો. બાળકોને ફિલ્ડમાં મોકલી પત્રકાર બનાવીએ તો ? વિચારને અમલમાં મૂકતાં પહેલાં અખબારી નોંધ કઈ રીતે લખાય એની વિસ્તૃત સમજૂતી એકમના આધારે આપી. વર્તમાનપત્રોમાં આવતા સમાચારો વાંચવા આપ્યા. વળી, પ્રાર્થના કાર્યક્રમમાં રોજ સમાચારવાંચન થાય, એટલે સમાચારલેખનથી બાળકો સાવ અજાણ તો નહોતાં જ. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ તો એવા પણ નીકળ્યા કે જે રોજ ટી.વી. પર સમાચારની ચેનલ જોતા હોય.

આટલી પૂર્વભૂમિકા પછી બાળકોને એવું કહેવામાં આવ્યું કે તમે આગામી સાત દિવસ સુધી પત્રકાર છો. 'મારા ગામના સમાચાર' એ નામથી આપણી શાળા દ્વારા પ્રકાશિત થનારા છાપાં માટે તમારે સમાચાર શોધી લાવવાના છે. ગામના કોઈપણ સ્થળે બનતા બનાવોનું આલેખન તમારે કરી લાવવાનું છે. શરત માત્ર એટલી છે કે ગામમાં જે કોઈ નાની-મોટી ઘટના બને એ સમયે તમે ત્યાં હાજર હોવા જોઈએ અથવા એ સ્થળની તમે જાતે મુલાકાત લઈ સ્થળ તપાસ કરી હોવી જોઈએ. કાલ્પનિક અથવા સાંભળેલા સમાચારની નોંધ કરવાની નથી.

કાગળ અને પેન લઈને બાળકો થયાં તૈયાર !! વળી, બધાને 'પત્રકાર' હોવાના ઓળખકાર્ડ પણ આપ્યાં એટલે સોનામાં સુગંધ ભળી. સાત દિવસ સુધી બાળકો પોતાની શેરી, પાદર, ખેતર, નિશાળ, મંદિર, પંચાયત ઓફિસ સહિત વિવિધ સ્થળોએ પોતાને અનુકૂળ સમયે ફર્યા અથવા તો એમ કહો કે ઘટનાઓ બની ત્યારે ત્યાં પહોંચવાની બાળકોએ અનુકૂળતા કરી.

વિપુલતા, વૈવિધ્ય અને લેખનક્ષમતાની દૃષ્ટિએ ખૂબ જ ઉત્સાહજનક સમાચારો પ્રાપ્ત થયા. કેટલાક નમૂનાના સમાચારો આ રહ્યા !

- આજે રામજી મંદિરે એક સાધુ આવ્યા હતા.
  - અમારી શેરીમાં માવજી આતાની ગાય વિચાણી.
  - પશાબાપાના પાર્થને કૂતરું કરડ્યું.
  - આજે ગામમાં '૧૦૮' આવી હતી.
  - આજે નિશાળના બધા સાહેબો અમારા ઘેર ચા પીવા આવ્યા હતા.
  - ભાવનગર-રાજકોટ હાઈ-વે પર એક મોટર સાઈકલ અને કાર વચ્ચે અકસ્માત થયો. કોઈને બહુ વાગ્યું નહીં પણ સરપંચસાહેબ કહેતા હતા કે રોડ ઉપર બમ્પ બને એ માટે મોટા સાહેબને અરજી કરવી છે.
  - આજે નિશાળમાં રજા હતી એટલે નિશાળનાં ઘણાં છોકરાંઓ બોર ખાવા ગાંગા ઢોરે ગયાં હતાં.
- સમાચાર એકઠા થઈ ગયા એટલે એના સંકલન અને સંપાદનનું કામ શરૂ થયું. અને વિદ્યાર્થીઓએ જોતજોતામાં 'મારા ગામના સમાચાર' તો ઠીકઠીક દળદાર અંક તૈયાર કરી નાખ્યો. મિત્રો, આ આખી પ્રવૃત્તિ સહેતુક હતી. પ્રવૃત્તિ પહેલાં મેં મનમાં નક્કી કરી રાખેલા અને પ્રવૃત્તિના અંતે ઠીકઠીક પ્રમાણમાં સિદ્ધ થયેલા આ હેતુઓ કંઈક આમ હતા.
- બાળકો કોઈપણ ઘટનાનું અવલોકન કરતાં શીખે.
  - બનતી ઘટનાઓનું પૃથક્કરણ કરતા શીખે.
  - ઘટનાઓનું લેખન કરે. લેખનકૌશલ્યનો વિકાસ થાય.
  - ગ્રામજનો અને વિવિધ લોકો સાથે ચર્ચા અને

પ્રશ્નોત્તરી કરતાં શીખે. કથનકૌશલ્યનો વિકાસ થાય.

- મળતી માહિતી બરાબર સાંભળે. શ્રવણકૌશલ્ય વિકસે.
- પ્રવૃત્તિ દ્વારા જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી, જાતે માહિતી એકત્ર કરી 'પત્રકાર' બન્યાનો આનંદ માણે.
- સ્થાનિકથી માંડીને જિલ્લા, રાજ્ય, દેશના સમાચાર જાણે.

પ્રવૃત્તિ સરસ અને સફળ રહી. કોઈકે કહ્યું છે કે અખબારી લેખન વાંચવાલાયક હોતું નથી અને સાહિત્ય કોઈ વાંચતું નથી - આ મહેણું 'અમારા ગામના સમાચાર'ને લાગુ ન પડે ! શાળાનાં બાળકો અને શિક્ષકો સૌને એ સુલભ

બને એ માટે શાળાના બુલેટિન બોર્ડ પર એ મૂકવામાં આવ્યું.

સમગ્ર પ્રવૃત્તિ પૂર્ણ થયા પછી પણ એક સમસ્યા શિક્ષક તરીકે મારી પાસે આવી. ધો. દના વિદ્યાર્થીઓએ માંગણી કરી કે સાહેબ, તમે સાતમા ધોરણમાં કરાવી એવી પ્રવૃત્તિ અમને પણ કરાવોને !

દોડવું હોય ને ઢાળ મળે એનાથી મોટું સદ્ભાગ્ય બીજું કયું હોય શકે ?

ગળકોટડી પ્રાથમિક શાળા,
તા. બાબરા, જિ. અમરેલી

લોન વર્ડ્સ દ્વારા અંગ્રેજી શિક્ષણ

- પુલકિત જોશી

ગુજરાતી ભાષામાં અંગ્રેજીના એવા કેટલાય શબ્દો સીધા પ્રયોજાય છે, જેનો બીજો કોઈ ગુજરાતી અર્થ કે શબ્દ ન આપીએ તો પણ સૌ સમજી શકે છે. રોજબરોજના વ્યવહારમાં આ શબ્દોનો જ ઉપયોગ થાય છે. આવા શબ્દો 'Loan Words' (લોન વર્ડ્સ) તરીકે ઓળખાય છે. તો ચાલો, 'Loan Words' થી જ અંગ્રેજી વિષયને શીખવાની શુભ શરૂઆત કરીએ. ધોરણ-૩માં બીજા સત્રથી વિદ્યાર્થીઓને અંગ્રેજી વિષયનું મૌખિક જ્ઞાન આપવાનું છે. તેનામાં Listening Skill (શ્રવણ કૌશલ્ય) વિકસાવવાનું છે.

- (A) Album (આલ્બમ) Actor (એક્ટર) Accident (એક્સિડન્ટ)
- (B) Bus (બસ), Bus-station (બસ સ્ટેશન), Bank (બેન્ક), Baby (બેબી), Blouse (બ્લાઉઝ), Bag (બેગ), Ball (બોલ), Bat (બેટ), Bottle (બોટલ), Ball pen (બોલપેન), Box (બોક્સ), Brush (બ્રશ), Bulb (બલ્બ), Button (બટન),

Blade (બ્લેડ), Bread (બ્રેડ), Biscuit (બિસ્કિટ), Battery (બેટરી)

- (C) Chocolate (ચોકલેટ), City bus (સિટી બસ), Conductor (કંડક્ટર), Cricket (ક્રિકેટ), Car (કાર), Coat (કોટ), Colour (કલર), Compass (કંપાસ), Cooker (કૂકર), Cup (કપ), Cycle (સાઈકલ), Chalk (ચોક), Cream (ક્રીમ), Chart (ચાર્ટ), Class (ક્લાસ), Card (કાર્ડ), College (કોલેજ), Carrom (કેરમ)
- (D) Diary (ડાયરી), Dairy (ડેરી), Dress (ડ્રેસ), Dish (ડિશ), Duster (ડસ્ટર), Diesel (ડિઝલ), Doctor (ડૉક્ટર), Driver (ડ્રાઈવર), Dance (ડાન્સ)
- (E) Engine (એન્જિન), Engineer (એન્જિનિયર), English (ઈંગ્લિશ)

- (F) Fridge (ફ્રિજ), Frock (ફ્રોક), Film (ફિલ્મ), File (ફાઈલ), Feast (ફેસ્ટ)
- (G) Glass (ગ્લાસ), Governer (ગવર્નર), Government (ગવર્નમેન્ટ)
- (H) Hospital (હોસ્પિટલ), Handle (હેન્ડલ), Helicopter (હેલિકોપ્ટર)
- (I) Ice-cream (આઈસક્રીમ)
- (J) Jug (જગ), Jacket (જેકેટ)
- (L) Light (લાઈટ), Lift (લિફ્ટ)
- (M) Mike (માઈક), Muffler (મફલર), Manager (મેનેજર), Minute (મિનિટ), Mobile (મોબાઈલ)
- (N) Number (નંબર), Nurse (નર્સ), Notebook (નોટબુક)
- (O) Office (ઓફિસ)
- (P) Petrol (પેટ્રોલ), Police (પોલિસ), Post (પોસ્ટ), Party (પાર્ટી), Pin (પિન), Plane (પ્લેન), Pen (પેન), Pipe (પાઈપ), Pencil (પેન્સિલ), Paper (પેપર), Pants (પેન્ટ્સ),

- Plate (પ્લેટ), Phone (ફોન), Pouch (પાઉચ), Purse (પર્સ)
- (R) Radio (રેડિયો), Recess (રિસેસ), Road (રોડ), Ribbon (રિબન), Rubber (રબર), Railway (રેલવે), Room (રૂમ)
- (S) Scooter (સ્કૂટર), Slate (સ્લેટ), Sketchpen (સ્કેચ પેન), Seat (સીટ), Sweater (સ્વેટર), Scarf (સ્કાર્ફ), Skirt (સ્કર્ટ), Switch (સ્વિચ)
- (T) Time Table (ટાઈમ ટેબલ), Theatre (થિયેટર), Tractor (ટ્રેક્ટર), Train (ટ્રેઈન), Truck (ટ્રક), Tyre (ટાયર), Ticket (ટિકિટ), Tie (ટાઈ), Table (ટેબલ)
- (W) Water-bag (વોટર બેગ), Wire (વાયર)

ઉપરોક્ત યાદી મુજબના અન્ય શબ્દો શોધીને યાદીને વિસ્તૃત કરી શકાય. અંગ્રેજી શિખનારે આ રીતે શરૂઆત કરવાથી આત્મવિશ્વાસમાં વધારો થાય છે. અને અંગ્રેજી ભાષા ખૂબ જ અઘરી છે તેવો ધર કરી ગયેલો ખોટો હાઉ દૂર કરી શકાય છે.

□ મુમનવાસ પ્રાથમિક શાળા,
તા. વડગામ, જિ. બનાસકાંઠા

हिन्दी वर्ण : उच्चारण और लेखन

- रेवाभाई प्रजापति

गुजराती हमारी मातृभाषा है और हिन्दी राष्ट्रभाषा। हिन्दी को हम द्वितीय भाषा के रूप में बच्चों को सिखाते हैं। कोई भी अन्य भाषा बोलनेवाला व्यक्ति हिन्दी सीखता है तो अपनी निजी भाषा का प्रभाव सहज रूप से हिन्दी पर पड़ता ही है। ठीक इसी तरह जब हम गुजरातीभाषी हिन्दी भाषा सीखते हैं तो अपनी मातृभाषा का प्रभाव हिन्दी बोलने और लिखने पर पड़ता है। अतः सहज रूप से गलतियाँ होने की संभावनाएँ अधिक रहती हैं।

इन सारी संभवित गलतियों के लिए सावधानी बरतें तो हम शुद्ध रूप से हिन्दी बोल पाएँगे और लिख भी पाएँगे।

वर्ण लेखन :

- ◆ गुजराती वर्ण लेखन में खड़ी के नीचेवाले सिरे को हम मोड़ते हैं, जबकि हिन्दी में खड़ीपाई को नहीं मोड़ते हैं।

जैसे -

ग - ग	न - न	श - श
घ - घ	प - प	ष - ष
त - त	म - म	स - स
थ - थ	य - य	क्ष - क्ष
ध - ध	व - व	ज्ञ - ज्ञ

- ◆ हिन्दी के कुछ वर्ण गुजराती में भिन्न तरीके से लिखे जाते हैं। जैसे -

क - क	ट - ट	फ - फ
ख - ख	ठ - ठ	ब - ब
च - च	ड - ड	भ - भ
छ - छ	ढ - ढ	र - र
ज - ज	ण - ण	ल - ल
झ - झ	द - द	ह - ह

- ◆ हिन्दी के कुछ खास वर्णों के लेखन में काफी अंतर है, फिर भी हम उन्हें समान वर्ण समझकर लिखने में गलती करते हैं। इससे अर्थभेद हो जाता है, जो भाषा में अवरोध पैदा करता है।

जैसे -

घन - बादल	कल - दूसरा दिन
धन - संपत्ति	फल - केला, सेब आदि फल
क(क) - फ(फ)	ठ(ठ) - ढ(ढ)
ख(ख) - ख(ख)	प(प) - य(य)
घ(घ) - घ(घ)	भ(भ) - म(म)
च(च) - व(व)	भ(भ) - ज(ज)
ट(ट) - ड(ड)	

भाषा के कौशलों की क्रमिकता पूर्ण रूप से वैज्ञानिक है। बच्चा जैसा सुनता है, वैसा ही बोलता है और जैसा बोलता है वैसा ही लिखता है। कोई भी भाषा सीखते समय पहला कौशल यानी श्रवण कौशल अगर गलत रूप से सीख गया तो खेल

खत्म ! बाकी के कौशल भी गलत ही सीखे जाएँगे ! प्रायः लोग हिन्दी सीखते समय उच्चारण पर विशेष ध्यान नहीं देते हैं। परंतु दरअसल भाषा की शुद्धि उच्चारण की शुद्धि पर ही निर्भर है। एक भाषाविज्ञानी ने भाषा के बुनियादी कौशलों को बुशर्ट के बटन जैसा बताया है। जिस प्रकार बुशर्ट का एक बटन गलत बंद किया गया तो अंत में बुशर्ट का एक सिरा बड़ा टेढ़ा टेढ़ा होकर रह जाएगा। अतः आवश्यक है कि श्रवण और शुद्ध उच्चारण पर विशेष ध्यान दिया जाएँ। उच्चारण में ध्यान में रखने योग्य बातें -

‘ज्ञ’ का उच्चारण हिन्दी में ‘ग्य’ होता है।

‘ऋ’ का उच्चारण हिन्दी में ‘रि’ होता है।

श, ष, स

‘श’ का उच्चारण तालव्य है।

‘ष’ का उच्चारण मूर्धन्य है।

‘स’ का उच्चारण दंत्य है।

- ◆ ज्यादातर ‘श’ और ‘स’ का भेद नहीं करने से अर्थभेद हो जाता है। जैसे -

शादी - सादी शादी - विवाह सादी - सादगीपूर्ण

शीशा - सीसा शीशा - दर्पण सीसा - एक धातु

शूर - सूर शूर - शूरवीर सूर - आवाज़

अतः इन वर्णों का श्रवण ठीक से करवाना

आवश्यक है। अगर श्रवण ठीक से होता है तो छत्र बोलता भी शुद्ध है। परिणाम स्वरूप वह सही रूप से लिखता है। अतः अर्थभेद नहीं होता है और भाषा के चरिए जो संप्रेषण होना चाहिए उसमें व्यवधान नहीं होता है और भाषा प्रयोग बड़े सुचारु ढंग से होता है। यही तो भाषा का कर्म है!

मु. पो. आभशो४,
ता. अंबा७, जि. अनासकांठा

‘જીવનશિક્ષણ’ લેખન અને પરામર્શન કાર્યશિબિર

જી.સી.ઈ.આર.ટી. આયોજિત ‘જીવન શિક્ષણ લેખન અને પરામર્શન કાર્યશિબિરમાં (તા. ૨૪/૨૬-૦૬-૨૦૧૪, પાવાગઢ) ગુજરાત રાજ્યનાં વિવિધ જિલ્લાઓમાંથી શિબિરાર્થીઓએ ભાગ લીધો. જેમાં જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવનના વ્યાખ્યાતાઓ - બી.આર.સી.કો. ઓર્ડિનેટર, સી.આર.સી.કો. ઓર્ડિનેટર તેમજ શિક્ષકોનો સમાવેશ હતો.

પ્રારંભની બેઠકમાં ‘જીવનશિક્ષણ’ના સહતંત્રી શ્રી રાઘવજી માધડ દ્વારા કાર્યશિબિરના ઉદ્દેશો સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યા હતા. આ કાર્યશિબિર ત્રણ ઉદ્દેશોને ધ્યાનમાં રાખીને યોજાયો હતો :

- ‘જીવન શિક્ષણ’ માટે જરૂરી લેખો લખવા
- ‘જીવન શિક્ષણ’ માટે સંપાદકોની પસંદગી પ્રક્રિયા કરવી.
- ‘જીવન શિક્ષણ’ માટે પ્રામ થયેલા લેખોનું વાંચન - સંપાદન કરવું.

‘જીવન શિક્ષણ’ સામયિક પ્રાથમિક શિક્ષકો માટે પ્રેરણા પ્રોત્સાહન પૂરાં પાડવા ઉપરાંત શૈક્ષણિક સંદર્ભ તરીકે ઉપકારક નીવડે છે. જેમાં વિવિધ શૈક્ષણિક પદ્ધતિઓ, પ્રયુક્તિઓ, વર્ગખંડ વ્યવહાર તેમજ શૈક્ષણિક સમસ્યા - સંશોધન - પુસ્તક પરિચય તથા અન્ય ઈનોવેટિવ કાર્ય વિષયક લેખો પ્રગટ કરવામાં આવે છે. જેના વાંચન-પરિશીલનથી શિક્ષકોને વર્ગખંડ વ્યવહારમાં લાભ થાય છે. સમગ્ર રાજ્યના શિક્ષકો દ્વારા ખૂબજ સારા પ્રમાણમાં પ્રતિભાવો મળતા રહે છે. માન. મુખ્યમંત્રીશ્રી આનંદીબહેન પટેલ (તે વખતે શિક્ષણમંત્રી હતાં.) જીવન શિક્ષણ અને તેમાં અગ્રસ્થાને પ્રગટ થતી ‘બે શબ્દની વાત’ વાંચી પોતાનો આનંદ પ્રગટ કર્યો હતો. આ અંક માટે વધુને વધુ ગુણવત્તાસભર લેખો મળતા રહે તે માટે રાજ્યમાંથી યુનંદા શિક્ષકો પસંદ કરીને આ પ્રકારની કાર્યશિબિરનું આયોજન કરવામાં આવે છે. આવી સુંદર અને જરૂરી ભૂમિકા બાંધ્યા બાદ શિબિરાર્થીઓને ‘મારા પ્રિય શિક્ષક’ વિશે લખવાનું કહેવામાં આવ્યું. તે પહેલાં એક આદર્શ શૈક્ષણિક લેખ કેવો હોઈ શકે તે વિશે જે ચર્ચાઓ થઈ તેનાં તારણો આ પ્રમાણે હતાં.

- લેખ માટે જરૂરી પ્રસ્તાવના બાંધવી ત્યારબાદ વિષયપ્રવેશ કરવો.
- ઉત્તમ અને અસરકારક પ્રસંગ - ઘટનાથી પણ લેખનનો પ્રારંભ કરી શકાય.
- અત્યંત લાંબાં-લાંબાં વાક્યો ધારી અસર ઊભી કરી શકતાં નથી. ટૂંકાને અર્થસભર વાક્ય રચના હોવી જોઈએ.
- ભાષા સાદી-સરળ અને પ્રત્યાયનક્ષમ હોવી જોઈએ.
- લખાયેલા લેખનું પુનર્લેખન કરવાથી લેખ વધુ સારો બની શકશે. અન્ય વ્યક્તિને પણ વંચાવવો.
- જરૂરી પરિચ્છેદ પાડવાથી લેખ વધુ સુગમ બનશે.
- ‘જીવન શિક્ષણ’ માટેનો લેખ પરંપરિત સાહિત્યિક લેખથી જુદો છે.
- ‘જીવન શિક્ષણ’ નો વાચક વર્ગ શિક્ષકો છે તે ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવું.

આમ, નાની-નાની બાબતો વિશે વીગતે વાત થયા બાદ શિબિરાર્થીઓને લેખ લખવાનું કહેવામાં આવ્યું. દરેક શિબિરાર્થી પાસે ઓછામાં ઓછા બે લેખની અપેક્ષા હતી. લેખકોને લખતી વખતે અને લખ્યા બાદ જરૂરી માર્ગદર્શન મળતું રહે તે માટે અનુભવી તજજ્ઞોની મદદ પણ લેવામાં આવી. પરિણામ ધાર્યા કરતાં પણ સારું મળ્યું. શિબિરના ઉત્તરાર્ધમાં દરેક શિબિરાર્થી પાસેથી બબ્બે માતબર લેખો મળી શક્યા.

એવી જ રીતે ‘સંપાદક’ માટેના ઈન્ટરવ્યૂમાં પણ શિબિરાર્થીઓનો ઉત્સાહ ધ્યાનપાત્ર હતો. લેખિત અને મૌખિક બેઉ કસોટીઓમાં સૌએ હોંશભેર ભાગ લીધો.

પંચમહાલ જિલ્લા ડાયટ પ્રાચાર્ય શ્રી પોરણિયા સાહેબ દ્વારા શિબિરાર્થીઓની નાનામાં નાની જરૂરિયાતોની કાળજી લેવાઈ. રહેવા-જમવાની સગવડ પણ સારી રીતે સચવાઈ શિબિરના અંતે શિબિરાર્થીઓ દ્વારા આપવામાં આવેલા પ્રતિભાવમાંથી સૌનો સંતોષ અને આનંદ પ્રગટતો હતો.

□
વાસણા ચૌધરી પ્રાથમિક શાળા,
તા. દહેગામ, જિ. ગાંધીનગર

નમૂનાઓ / મોડેલ્સ નિર્માણ માટે માર્ગદર્શિકા

પ્રસ્તાવના : બધાં બાળકો કૂદરતી રીતે શીખવા માટે તત્પર અને સક્ષમ હોય છે. બાળકો સહજ રીતે શીખતાં હોય છે અને તેઓ પોતાની પ્રવૃત્તિ દ્વારા જ જ્ઞાન મેળવે છે. બાળકો પોતાની આસપાસનું વાતાવરણ, પ્રકૃતિ, વસ્તુઓ અને લોકો સાથે પરસ્પર વ્યવહાર અને ભાષા દ્વારા ઘણું બધું શીખતાં હોય છે. તેઓ નવા વિચારોને તેમના પદાર્થ અને પ્રવૃત્તિઓ અંગેના અગાઉના જ્ઞાન અને વિચારો સાથે જોડી પોતાના જ્ઞાનમાં વધારો કરે છે.

વિજ્ઞાન અને ગણિતમાં રચનાત્મકતા અને આવિષ્કારિતાને પ્રોત્સાહિત કરવા માટે NCF-2005 (National Curriculum Frame Work-2005) માં પ્રવૃત્તિઓ, પ્રયોગો અને તકનિકી મોડ્યુલ્સને મહત્વ આપવામાં આવેલ છે. તે વિવિધ માધ્યમોના પ્રસારણ જેમ કે શાળા, તાલુકો, જિલ્લો, રાજ્ય અને રાષ્ટ્રીય કક્ષાએ વિજ્ઞાન, ગણિત અને પર્યાવરણ પ્રદર્શનનાં આયોજન દ્વારા વિવિધ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓના અમલીકરણને પણ પ્રોત્સાહિત કરે છે. આ બધાની ઉદ્દેશ્ય વિદ્યાર્થીઓમાં શોધ-ખોળ, સર્જન અને નાવીન્યત માટેનાં કૌશલ્યોને ઓળખી તેને પ્રોત્સાહિત કરવાનો છે. આ ઉપરાંત NCF-2005, રાજ્ય અને કેન્દ્રીય એજન્સીઓ, બિનસરકારી સંગઠનો, શિક્ષક સંઘ, આર્થિક સહાયતાં તથા તજજ્ઞોનું આદાન-પ્રદાન કરી વર્તમાન પ્રવૃત્તિઓની વધારે સારી ગુણવત્તા ઉપર ભાર આપે છે.

રાષ્ટ્રીય શૈક્ષણિક સંશોધન અને તાલીમ પરિષદ (NCERT-NEW DELHI) દર વર્ષે વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષકો અને સામાન્ય લોકોમાં વિજ્ઞાન, ગણિત અને પર્યાવરણીય શિક્ષણની લોકપ્રિયતા વધારવા માટે જવાહરલાલ નહેરુ રાષ્ટ્રીય વિજ્ઞાન, ગણિત અને પર્યાવરણ પ્રદર્શન (JNNSMEE Jawaharlal Nehru National Science, Mathematics and Environment Exhibition) નું આયોજન કરે છે. રાષ્ટ્રીય વિજ્ઞાન પ્રદર્શન રાજ્યો, કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો અને અન્ય સંસ્થાઓ દ્વારા જિલ્લા કક્ષાએ, ઝોન કક્ષાએ, ક્ષેત્રીય કક્ષાએ તેમજ રાજ્ય કક્ષાએ અગાઉના વર્ષે આયોજિત થયેલ સંસ્થાઓ દ્વારા પ્રમાણિત

બહુઉદ્દેશીય શાળાઓ, રાષ્ટ્રીય કક્ષાના આ પ્રદર્શનમાં ભાગ લે છે. છેલ્લાં ઘણાં વર્ષોની જેમ આ વર્ષે ૨૦૧૪-૧૫માં પણ CRC, BRC અને જિલ્લા કક્ષાથી રાજ્ય કક્ષાએ ગણિત, વિજ્ઞાન પ્રદર્શન યોજાશે, Nov 2015 માં યોજનાર JNNSMEE ની તૈયારીનું આ પ્રથમ ચરણ છે.

પ્રદર્શનના હેતુઓ

- ◆ બાળકોને પોતાની સ્વાભાવિક જિજ્ઞાસા અને રચનાત્મકતા માટે એક માધ્યમ પૂરું પાડવું કે જ્યાં તેઓ પોતાની જ્ઞાન પિપાસા માટે શોધ-ખોળ કરી શકે.
- ◆ બાળકોની આજુબાજુ થઈ રહેલી ગતિ-વિધિઓમાં વિજ્ઞાનની અનુભૂતિ કરાવવી તથા શિખવાની પ્રક્રિયાને ભૌતિક અને સામાજિક પર્યાવરણ સાથે જોડીને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા તથા વિવિધ સમસ્યાઓનાં સમાધાન માટે પ્રેરિત કરવા.
- ◆ આત્મનિર્ભરતા, સામાજિક તથા આર્થિક પર્યાવરણના વિકાસના લક્ષ્યની પ્રાપ્તિ માટે વિજ્ઞાન અને તકનિકીના વિકાસને એક મહત્વના સાધન તરીકે ભાર આપવો.
- ◆ વિજ્ઞાન અને તકનિકીનો વિકાસ કેવી રીતે થયો છે. તેનું વિશ્લેષણ કરવું તથા તેના પરની વિવિધ વ્યક્તિઓ, સંસ્કૃતિઓ અને સમાજની અસરો જોવી.
- ◆ ખેતી, ખાતરો, ખોરાક ઉત્પાદન પ્રક્રિયા, બાયોટેકનોલોજી, પ્રદૂષણમુક્ત ઊર્જા, માહિતી અને આદાનપ્રદાન ટેકનોલોજી, ખગોળ વિજ્ઞાન, રમતો અને ખેલ-કૂદ તથા વાતાવરણમાં પરિવર્તનોની સમસ્યાઓનો સામનો કરવો વગેરે ક્ષેત્રોમાં નવા ઉપાયો શોધવામાં વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજીની ભૂમિકાની પ્રશંસા અને સરાહના કરવી.
- ◆ બાળકોને પર્યાવરણ સંબંધી સમસ્યાઓ પ્રત્યે જાગૃત કરવા અને તેમની જરૂરિયાતો ઓછી કરવા તથા તેમને વિવિધ રચનાત્મક પ્રવૃત્તિઓ માટે પ્રેરિત કરવા.

બાળકો કુદરતી રીતે તેમના પર્યાવરણના પ્રશ્નો સંદર્ભે જિજ્ઞાસુ અને રચનાત્મક હોય છે. મનુષ્યની આરામદાયક જીવનશૈલીએ પૃથ્વી પરના મર્યાદિત સ્ત્રોતો પર દબાણ આણ્યું છે. જે માનવ જીવનના અસ્તિત્વને ટકાવવા જોખમી માર્ગ છે. વિજ્ઞાન અને ગણિત એ વિશ્વને સમજવા માટે અને શોધખોળ માટેના શક્તિશાળી રસ્તાઓ છે. જે પર્યાવરણના પ્રશ્નોના નિવારણમાં પણ એક અગત્યની ભૂમિકા ભજવે છે. દુનિયાને ટકાવવા માટે આવાં શક્તિશાળી સાધનોની ઓળખ અને પ્રોત્સાહન આપવું જેથી વિજ્ઞાન અને ગણિત દ્વારા સમાજના પ્રશ્નોનું નિરાકરણ લાવી શકાય. વર્ષ ૨૦૧૪-૧૫ ના રાજ્ય કક્ષાના વિજ્ઞાન, ગણિત અને પર્યાવરણ પ્રદર્શન માટે પસંદ કરવામાં આવેલ મુખ્ય વિષય :- વિશ્વના અસ્તિત્વને ટકાવવા માટે વિજ્ઞાન અને ગણિત (Science & Mathematics for a Sustainable World)

વિશ્વના અસ્તિત્વને ટકાવવા માટે બાળકો અને શિક્ષકો વિજ્ઞાન અને ગણિતની ભૂમિકાઓનાં બધાં જ પાસાઓનું પૃથક્કરણ કરે તેવી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે. જે વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકોને પર્યાવરણના પ્રશ્નો સંદર્ભે એક ગાણિતિક અને વૈજ્ઞાનિક વિચાર ઉત્પન્ન કરવા માટે લાયક બનાવશે. આ સંદર્ભે વૈજ્ઞાનિક અને ગાણિતિક વિચારો, નવા રસ્તાઓ તરફ દોરી જશે જે નવી જરૂરિયાતો અને ટકવા માટેનાં નવાં ઉત્પાદનોના ઉપયોગથી વિકાસ અને મૂલ્યોનો સંદર્ભે પૂરો પાડશે. બાળકો એ પ્રત્યે જાગૃત હોવાં જ જોઈએ કે કેવી રીતે પર્યાવરણના પ્રશ્નો, કુદરતી સંસાધનો અને જૈવ પર્યાવરણને અસર કરે છે. શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓએ વિજ્ઞાન, ગણિત અને તકનિકીમાં થયેલો વિકાસ અને નવાં સંશોધનો સમાજમાં ટકાઉ વિકાસ ક્યાં અને કેવી રીતે લાવી શકાય તે ઓળખવું પડશે. વર્ષ ૨૦૧૪-૧૫ના રાજ્ય કક્ષાના અને વર્ષ ૨૦૧૫ના રાષ્ટ્રીય કક્ષાના વિજ્ઞાન, ગણિત અને પર્યાવરણ પ્રદર્શનના મુખ્ય વિષય “વિશ્વના અસ્તિત્વને ટકાવવા માટે વિજ્ઞાન અને ગણિત” અન્વયે નીચે મુજબના પેટા વિષયો રાખવામાં આવેલ છે.

૧. સામાજિક સ્વાસ્થ્ય અને પર્યાવરણ (Community health and Environment)
૨. વિજ્ઞાન અને ગણિતમાં સીમાચિહ્નો (Landmarks in Science & Mathematics)
૩. માહિતી અને પ્રત્યાયન તકનિકી (Information & Communication Technology)
૪. ઊર્જાસ્ત્રોતો અને સંરક્ષણ (Energy Resources &

Conservation)

૫. પરિવહન / બિનજરૂરી વસ્તુઓનું વ્યવસ્થાપન / અન્ય (Transport/Waste Management/Others)
(દર્શાવેલ ઉપરોક્ત પેટા વિષયો સૂચિત છે પરંતુ વિદ્યાર્થીઓ મુખ્ય વિષયને ધ્યાનમાં રાખી પમાં પેટા વિષયમાં પણ નમૂના પ્રદર્શિત કરી શકે છે.)

ઉપરોક્ત મુખ્ય વિષયને ધ્યાનમાં રાખી પેટા વિષયોને લગતા નમૂનાઓ અને મોડેલ્સ પ્રદર્શિત કરવા કેટલાક નમૂના રૂપ વિચારો અહીં રજૂ કરવામાં આવેલ છે.

મુખ્ય વિષય : વિશ્વના અસ્તિત્વને ટકાવવા માટે વિજ્ઞાન અને ગણિત

૧. સામાજિક સ્વાસ્થ્ય અને પર્યાવરણ

આ ક્ષેત્રના મુખ્ય હેતુઓ યુવાવર્ગમાં સ્વાસ્થ્યને અસર કરતાં પરિબળો અંગે સભાનતા લાવવાનાં, નવી વૈજ્ઞાનિક તકનિકી અને જૈવ તબીબી શોધોની, રોગોની અટકાયત અને ઈલાજ માટે ઉપયોગી કરવા, વાતાવરણને સ્વચ્છ રાખવા અને સારા સ્વાસ્થ્ય માટે પોતાની અને સમાજની ભૂમિકા તથા સારા વ્યવસ્થાપન ઉપયોગી માટે નાવીન્યપૂર્ણ વિચારોને વિકસિત કરવાના છે.

આ પેટા વિષય અંતર્ગત નમૂના / મોડેલ નીચે પ્રમાણે હોઈ શકે.

- ◆ સ્વાસ્થ્યને પ્રદર્શિત કરતા અને અસ્વસ્થ પરિસ્થિતિને જુદા પાડતા નમૂનાઓ.
- ◆ સ્વાસ્થ્ય અને શરીરના જુદા-જુદા રોગો પર અસર કરતાં પરિબળો દર્શાવતા, મોડેલ/નમૂના.
- ◆ ચેપી અને બિનચેપી રોગો સંબંધિત પ્રવૃત્તિઓની રૂપરેખા, બીમારીનાં કારકો અને સ્ત્રોતોનું પ્રદર્શન.
- ◆ જુદા-જુદા સ્તરે રોગોને અટકાવવા માટેની નવીન તકનિકી અને વિવિધ સંસ્થાઓની ભૂમિકા.
- ◆ સ્ત્રી, પુરુષો તેમજ શહેર અને ગ્રામ્ય વિસ્તારમાં રહેતા લોકો માટેની સુવિધાઓ અને તબીબી સહાય અંગેની જાણકારી
- ◆ સ્વાસ્થ્ય માટે લોકોમાં જાગૃતિ ઉત્પન્ન કરવી તથા ઉપલબ્ધ સુવિધાઓનો ઉપયોગ કરવા અંગેની જાણકારી આપતું પ્રદર્શન.
- ◆ જૈવ મેડિકલ ક્ષેત્રોમાં નવી વૈજ્ઞાનિક તેમજ તકનિકી સુવિધાઓ અને તેના વિકાસના હેતુ માટેનું મોડેલ.

- ◆ ભારતીય આધુનિક અને હોમિયોપેથિક ક્ષેત્રે થયેલા નવા તબીબી સંશોધનો અને જાણીતી બાબતો દર્શાવતા નમૂનાઓ.
  - ◆ જીવન પદ્ધતિનું સારા અને નરસા સ્વાસ્થ્ય સાથે સંબંધ દર્શાવતી જાણીતી બાબતો એન સંશોધનો.
  - ◆ આયુર્વેદિક ઉત્પાદનોનું સામુદાયિક સ્વાસ્થ્ય માટેનું યોગદાન દર્શાવતું પ્રદર્શન
  - ◆ આરોગ્ય વિદ્યા માટેની વિકસિત પદ્ધતિ તથા જૈવિક અને અજૈવિક નકામા કચરાના નિકાલ માટેની ચોક્કસ તકનિકી દર્શાવતા મોડેલ/નમૂના
  - ◆ સામાન્ય રોગો પ્રતિકારક શક્તિ અંગે ઉપલબ્ધ બાબતો, રસીકરણ તથા તેના લાભ દર્શાવતા નમૂનાઓ.
  - ◆ કુટુંબ કલ્યાણ અને સુખાકારી માટેના કુટુંબ અંગે એક ચોક્કસ માપની જરૂરિયાત.
  - ◆ ઓછા ખર્ચે પોષ્ટિક આહાર વિકસિત કરવા માટેની જરૂરિયાત.
  - ◆ વ્યાવસાયિક જોખમો પ્રત્યે સામાન્ય જાગૃતિ અને તેને દૂર કરવાની નવીન પદ્ધતિઓ
  - ◆ સામાન્ય દવાઓ અંગે જાગૃતિ
  - ◆ નવા તેમજ શારીરિક કોડ-ખાપણ વાળા વ્યક્તિઓ માટે સહાયરૂપ સાધનો.
  - ◆ દારૂ તેમજ નશીલા દ્રવ્યોના સેવન અને ધુમ્રપાન પર નિયંત્રણની જરૂર.
  - ◆ જૈવિક અભ્યાસો.
  - ◆ નિદાન પ્રક્રિયાઓના વિકાસ તેમજ પર્યાવરણીય નિરીક્ષણ માટેની સદી પ્રવિધિઓનો વિકાસ.
૨. વિજ્ઞાન અને ગણિતમાં સીમા ચિહ્નો
- આ વિભાગનો મુખ્ય હેતુ વિશ્વના અસ્તિત્વને ટકાવવા માટે ગણિત અને વિજ્ઞાનની ઉપયોગી માર્ગસૂચક બાબતોથી શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓને જાગૃત કરવાનો છે. આ પેટા વિભાગ અંતર્ગત નમૂનાઓ/મોડેલ નીચે જેવા હોઈ શકે.
- ◆ વિજ્ઞાન અને ગણિતમાં શોધ અને ખોજ માટેના સીમા ચિહ્નો રૂપ નાવિન્યપૂર્ણ પ્રયોગો અને ડિઝાઈનમાં નમૂનાઓ વિકસાવવા.
  - ◆ વિજ્ઞાન અને તકનિકીના ઉત્કર્ષમાં અગત્યની ભૂમિકા

- ◆ માનવજીવન ઉપર અગત્યની અસર ઉભી કરવા વિજ્ઞાન અને ગણિતમાં કાર્યપદ્ધતિ, કાર્યક્રમ, રૂપરેખાઓ વિકસાવવી.
- ◆ ખેતી, ઉર્જા, સ્વાસ્થ્ય, પર્યાવરણ, અવકાશ, ઉદ્યોગ, પ્રત્યાયન, શિક્ષણ જેવી બાબતોમાં વધુ પ્રમાણમાં અસર કરતા વૈજ્ઞાનિક અને ગાણિતિક બાબતોનું અમલીકરણ.
- ◆ વૈજ્ઞાનિક અને ગાણિતિક વિચારોના પરિવર્તન માટે પ્રયોગાત્મક પ્રત્યાયનના અસરકારક અને કાર્યક્ષમ રસ્તાઓ.
- ◆ વિજ્ઞાન અને ગણિતમાં થયેલ સંશોધનો અને જાણીતી બાબતો અંગેનું ઓછા ખર્ચમાં થયેલ નિદર્શન.
- ◆ તબીબી, મનોવિજ્ઞાન, સામાજિક વિજ્ઞાન જેવા વિષય ક્ષેત્રમાં વૈજ્ઞાનિક અને ગાણિતિક વિચારોની અસર જાણવી.
- ◆ આર્થિક વૃદ્ધિ, સામૂહિક સાક્ષરતા, ગરીબાઈ નાબૂદી અને કુપોષણ માટે ગણિત અને વિજ્ઞાનનો ફાળો.

૩. માહિતી અને પ્રત્યાયન તકનિકી

આ પેટા વિભાગનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય સમાજના દરેક વિભાગોને માહિતિ અને સંવાદ ટેકનોલોજીના ક્ષેત્રમાં સામેલ કરી જ્ઞાનનાં નેટવર્કમાં આમૂલ પરિવર્તન લાવવા માટે પ્રોત્સાહિત કરવાનું છે. સમસ્યાઓ ઉકેલવા માટે બાળકોને તર્ક કરવા અને લોકો સાથે સંપર્ક કરવાની તથા ઉદ્દેશ્યો માટે માહિતિ અને સંચાર ટેકનોલોજીના પ્રભાવક ઉપયોગને સમજવાની જરૂર છે.

આ પેટા વિભાગ અંતર્ગત નમૂના / મોડેલ નીચે મુજબના હોઈ શકે.

- ◆ વિશિષ્ટ જરૂરિયાતવાળા ખાસ કરીને દ્રશ્ય અને શ્રાવ્ય વિકલાંગતાવાળા બાળકો માટે નવીન પ્રયુક્તિઓ અને મલ્ટીમિડિયાના સાધનોના નમૂના/વસ્તુઓ
- ◆ રોજગારી પેદા કરનાર / નિરક્ષરતા નાબુદીમાં માહિતિ અને સંચાર ટેકનોલોજીના અનુપ્રયોગ / ઉપયોગની ચકાસણી કરવી.
- ◆ વિકસિત થઈ રહેલ વેબ ડિઝાઈનની ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ.
- ◆ સાયબર સુરક્ષા અને માહિતી સેવાઓને નુકસાન કરતાં પરિબળો વિરૂદ્ધની પરિયોજનાઓ.

- ◆ વૈજ્ઞાનિક અને ગાણિતિક વિચારો અને સંકલ્પનાઓના પ્રત્યાયન માટેના અસરકારક રસ્તાઓ.
- ◆ ચક્રવાત, પૂર અને તોફાનોની ચેતવણી અને પૂર્વ અનુમાનની ટેકનોલોજી.
- ◆ આપત્તિના સમયે અવ્યવસ્થા અને ભ્રાંતિઓને અટકાવવા માટે ઉત્કૃષ્ટ માહિતી અને સંબોધન પ્રણાલી.
- ◆ વિવિધ આપાત્કાલીન સેવાઓ જેવી કે ચિકિત્સા પોલીસ, સેના અને અન્ય પ્રશાસક વિભાગો વચ્ચે અસરકારક સંવાદ માટે નવીનતમ સંશોધિત યંત્ર.
- ◆ હવામાન સંબંધિત પ્રક્રિયાની માહિતી પ્રસારણ માટે કૃત્રિમ ઉપગ્રહની પ્રણાલીનો ઉપયોગ.
- ◆ શૈક્ષણિક સાધન તરીકે શિક્ષણમાં કમ્પ્યુટરનો ઉપયોગ.
- ◆ માહિતી અને તકનિકીનાં અન્ય પ્રવર્તમાન ક્ષેત્રો.

૪. ઉર્જા સ્ત્રોતો અને સંવર્ધન

આ ક્ષેત્રે એવી અપેક્ષા રાખે છે કે બાળકો પ્રાપ્ય ઉર્જા સ્ત્રોતોનો સક્ષમ ઉપયોગ કરવાના વિવિધ માર્ગોને વિચારે તથા પ્રણાલીગત અને બિન પ્રણાલીગત ઉર્જા સ્ત્રોતોની પદ્ધતિ અને તકનિકીનો ઉપયોગ અને સંરક્ષણ કરે.

આ પેટા વિભાગ અંતર્ગત નમૂના/મોડેલ નીચે મુજબ હોઈ શકે.

- ◆ ભૂઉષ્મીય ઉર્જા મેળવવાની વિવિધ યુક્તિઓ જેવી કે ગરમ ઝરણામાંથી ઉર્જા મેળવવી. ભૂ-વૈજ્ઞાનિક કુદરતી ગરમ સ્ત્રોતોથી વીજળી ઉત્પાદન કરવી.
- ◆ હરિયાળી છત પદ્ધતિ/છત પર મૂકી શકાય તેવી સૌર ટેકનોલોજી, જેમ કે, સૌર જળહીટર તથા સૌર પ્રકાશ પ્રણાલી / સૌર હીટર દ્વારા મકાનને ગરમ કરવાની પદ્ધતિ.
- ◆ ઉર્જા, પાણી અને સ્ત્રોતોના સંરક્ષણ હેતુસર ગ્રીનહાઈસની ડિઝાઈન.
- ◆ ઘરગથ્થું જળવિદ્યુત જનરેટરની ડિઝાઈન બનાવવી/ મોડેલ બનાવવું.
- ◆ કોઈપણ વસ્તુમાંથી ગરમી દૂર કરવાની પદ્ધતિ / ઘરમાં ગરમી નિયંત્રિત કરવાની ડિઝાઈન.

- ◆ સોલર ફૂકર, સૌર ડિસ્ટીલર / ફૂડ પ્રોસેસિંગ માટે સોલર ડ્રાયર અને સોલર હીટેડ હાઉસ.
- ◆ દેશી વિધિઓમાંથી સૂર્ય ઉર્જાને ઉપયોગમાં લેવા માટે કોઈ સ્થાન પર તકડકો અને તેની તીવ્રતામાં પરિવર્તનનું અધ્યયન.
- ◆ કોઈ ચોક્કસ સ્થાન પર સૌર / પવન ઉર્જાના પ્રમાણને માપવાનો પ્રોજેક્ટ.
- ◆ પવનચક્કી દ્વારા ચાલતી દળવાની ઘંટી / ફૂવામાંથી પાણી ખેંચવું અને તેના દ્વારા વીજળી પેદા કરવી.
- ◆ પાણીની અછત દૂર કરવા માટેનો જળસંવેદના શહેરી પ્રોજેક્ટ.
- ◆ જળસંકટ વ્યવસ્થાપન.
- ◆ વીજ ઉત્પાદન માટે દરિયાઈ મોજાં અને દરિયાઈ ક્ષારોનો ઉપયોગ
- ◆ પર્યાવરણીય બાબતોને ધ્યાનમાં રાખી જૈવસમૂહ જેમકે, જલીય વનસ્પતિ તથા માનવ અને પશુઓના મળમૂત્રમાંથી ઉર્જાપ્રાપ્તિ.
- ◆ જૈવિક ઈંધણનો અસરકારક ઉપયોગ કરવા માટેની અધતન ટેકનોલોજી.
- ◆ જૈવસમૂહ, બાયોગેસ અને બાયોમાસ માટે નાવીન્યપૂર્ણ ડિઝાઈન.
- ◆ ઓછી કિંમત ધરાવતા પ્રવાહી ઈંધણ (સેલ્યુલોઝ અને જૈવ સમૂહમાંથી જૈવ ઈથેલોન અને જૈવ મિથેનોલ પરિવર્તન ટેકનોલોજી દ્વારા મેળવવું.)
- ◆ ગરીબી હટાવવા માટે જૈવઉર્જાનો પ્રભાવ
- ◆ જૈવિક ઊર્જાનો ખાધસુરક્ષા ઉપર પ્રભાવ.
- ◆ મોટર વાહનો અને મશીનોનાં ઈંધણ સંબંધી મોડેલ ડિઝાઈન
- ◆ યાંત્રિક ઉર્જા, કેમિકલ ઉર્જા, જૈવિક ઉર્જામાંથી ઈલેક્ટ્રિક ઉર્જા ઉત્પન્ન કરવી.
- ◆ જીવઅશ્મિ ઈંધણને પેદા કરવા, સ્ટોરેજ કરવા અને સંચય કરવા માટે યંત્રોની રચના.
- ◆ ઉર્જા બચાવવા માટેની પ્રાકૃતિક અને બંધારણીય અસર.
- ◆ પરિવહન/બનજરૂરી વસ્તુઓનું વસ્થાપન/અન્ય
- ◆ આ પેટા વિષયનો ઉદ્દેશ્ય સામાન્ય જનતા અને

બાળકોને અત્યારના વાહનવ્યવહારની બાબતો અને વ્યવસ્થા પ્રત્યે સજાગ કરવાનો તથા વધારે સારો અને વ્યવસ્થિત વાહન વ્યવહાર માટે નવીન બાબતો અંગે વિચારવા અને તેનો વિકાસ કરવા માટે પ્રેરિત કરવાનો છે. આ પેટા વિભાગ અંતર્ગત પ્રદર્શન / મોડેલ નીચે આપેલા મુદ્દા સંબંધિત હોઈ શકે.

- ◆ શહેરી અને ગ્રામ્ય વિસ્તારમાં કાર્યક્ષમ પરિવહનતંત્રના કાર્યરત નમૂનાઓ.
- ◆ ઈંધણ સક્ષમતા/પ્રદૂષણ મુક્તિસ્વરૂપનાં સ્વયં સંચાલિત અન્ય વાહનોના કાર્યરત નમૂનાઓ.
- ◆ માર્ગ, રેલ, જળ અને હવાઈ પરિવહનના કાર્યક્ષમ વ્યવસ્થાપન માટેના નૂતન વિચારો
- ◆ ઓછા ખર્ચાળ, પ્રાથમ સ્થાનિક સ્ત્રોત/બાંધકામ માટેની ડિઝાઈન, રસ્તા-રોડના ટ્રેકની મરમ્મતના ઉપયોગમાં નવીન્ય.
- ◆ માનવસર્જિત તથા કુદરતી બંને આફતોના વ્યવસ્થાપન માટે સજજતા દર્શાવતા નમૂનાઓ/ચાર્ટ
- ◆ GPRS અને સેટેલાઈટ પ્રેરિત વાહન વ્યવહારના નમૂના.
- ◆ વાહન વ્યવહારનાં આધુનિક સાધનો.
- ◆ અત્યારે અસ્તિત્વ ધરાવતા વાહનવ્યવહારને વધારે કાર્યક્ષમ બનાવવો.
- ◆ રોજગારીના નિર્માણ/નિરક્ષરતા દૂર કરવામાં પરિવહન અને પ્રત્યાયનના ઉપયોગને શોધવા
- ◆ વિભિન્ન તાત્કાલિક સેવાઓ જેવી કે, તબીબી, પોલીસ, લશ્કર તથા અન્ય વહીવટી સંસ્થાઓ વચ્ચે અસરકારક પરિવહન માટેના સાધનોનો વિકાસ કરવો.

બિન ઉપયોગી વસ્તુઓનું વ્યવસ્થાપન

આ વિભાગનો મુખ્ય હેતુ આપણી શાળાના શિક્ષકો અને બાળકોને નકામા કચરા કે જે ઉદ્યોગો અને ઘરેલુ વસ્તુઓથી ઉત્પન્ન થાય છે તેના નિકાલની પદ્ધતિની જરૂરિયાતથી વાકેફ કરવાનો અને નકામા કચરાના નિકાલની નવી પદ્ધતી / મોડેલ બનાવવાનો છે. આ

વિભાગના નમૂના / મોડેલ નીચે મુજબ હોઈ શકે.

- ◆ નકામા કચરાને દૂર કરવાના અનેક રસ્તાઓ છે જેમ કે, બાળી નાંખવો, દાટી દેવો વગેરે...
- ◆ બિનઉપયોગી વસ્તુમાંથી પર્યાવરણને અનુકૂળ એવા અને પરવડે એવા નમૂના / મોડેલ તૈયાર કરવા.
- ◆ નકામા વસ્તુઓને પુનઃ ઉપયોગમાં લઈ શકાય તેવા વિચારો પદ્ધતિ પ્રયુક્તિઓ.
- ◆ બિન ઉપયોગી કચરામાંથી ઉપયોગી સ્ત્રોતના નિષ્કર્ષ માટે જુદી-જુદી બાબતો, પદ્ધતિઓ અને પ્રયુક્તિઓ.
- ◆ બિન ઉપયોગી કચરાના વ્યવસ્થાપનની સસ્તી પદ્ધતિઓ.
- ◆ નકામા કચરાની અસરકારક અને કાર્યક્ષમ પદ્ધતિ માટેના કામચલાઉ/સારાં સાધનો.
- ◆ અણુ, જૈવિક, તબીબી. રાસાયણિક બિન ઉપયોગી કચરાના વ્યવસ્થાપન સાથે જોડાયેલ બાબતો.
- ◆ દરિયાઈ પ્રદૂષણ, મહાસાગરનો કચરો, ઉષ્મીય પ્રદૂષણ, સમુદ્રી શેવાળ, માર્ઈકો પ્લાસ્ટિક સાથે જોડાયેલ બાબતોનું વ્યવસ્થાપન.
- ◆ નેનો ટેકનોલોજીનું અમલીકરણ (નેનો-ઝેરીકરણ અને નેનો-પ્રદૂષણ)
- ◆ નકામા કચરામાંથી ઉર્જા પ્રાપ્ત કરવાની કાર્યક્ષમ અને નાવીન્યસભર પ્રવિધિઓ.
- ◆ નુકસાનકારક જૈવિક, રાસાયણિક અને આણ્વિક કચરાને અન્ય કચરાથી અલગ તારવી તેને ભેગું કરવા માટેની પદ્ધતિઓ.
- ◆ ઓછો કચરો પેદા થાય તે માટેની પદ્ધતિઓ અને પ્રવિધિઓ.
- ◆ નકામા કચરાની વ્યવસ્થા અને પરિવહન માટેની અસરકારક અને કાર્યક્ષમ પદ્ધતિઓ / પ્રવિધિઓ.

અન્ય ક્ષેત્ર

આ વિભાગમાં અન્ય કોઈ પણ મોડેલ રજૂ કરી શકાશે. પરિવહન / બિનજરૂરી વસ્તુઓનું વ્યવસ્થાપન / અન્ય ક્ષેત્ર પૈકી કોઈ પણ એક જ મોડેલની ઉપલી કક્ષાએ મોકલી શકાશે.

આપણા હાથ જ્યારે ઢેઠા પડે છે, ત્યારે અડગ શ્રદ્ધાનો અવાજ પ્રાર્થનાનું રૂપ લે છે.

વિષય : વ્યાપક વિકાસ માટે દેશી તકનિકી

એક દિવસીય શિબિર - આયોજન માટેની માર્ગદર્શિકા

(જિલ્લા કક્ષા તથા રાજ્ય કક્ષા માટે)

પ્રાચીન સમયથી દેશી તકનિકીનું મહત્વ સમજાયેલું છે. રોજબરોજના માનવ પ્રયાસે દેશી તકનિકીએ ખેતીવાડીથી પરિવહન અને સાદા સાધનોથી વિકસિત મશીનો સુધી પ્રવૃત્તિના તમામ પાસાઓને ચોમેરથી ઘેરી લીધેલ છે. દેશી તકનિકી એ રાષ્ટ્ર વિકાસના હેતુઓની ચાવી ધરાવે છે અને તે દેશની વ્યાપક વૃદ્ધિના વિકાસનો ચાલક પણ છે.

ભારત સરકારે વ્યાપક વિકાસ માટે દેશી તકનિકી ને ધ્યાને લઈ વર્ષ ૨૦૧૦-૨૦૨૦ના દશકાને 'નાવીન્યતા દશકા' તરીકે જાહેર કરેલ છે. તેને ધ્યાને લઈ ભારત સરકારના વિજ્ઞાન અને તકનિકી વિભાગની વિજ્ઞાન, તકનિકી અને નાવીન્ય પોલિસી-૨૦૧૩ અન્વયે ભારત સરકાર દેશના તકનિકી વિકાસ અને સ્વનિર્ભરતા માટે દેશીતકનિકીના મહત્વ ઉપર ભાર આપે છે. આ સંદર્ભે દેશી તકનિકીએ R&D ની કોઈ પેદાશ હોય તે જરૂરી નથી. પણ આ દેશી તકનિકી નાના-નક્કર વિભાગના વિકાસમાં અને તેની ભાગીદારીમાં નવા મૂલ્યોનું સર્જન સાદા સાધનો દ્વારા કરવાનું છે. દેશનું વૈવિધ્ય દેશ માટે દેશી, નાવીન્ય માટે સંવર્ધન ક્ષેત્ર પૂરું પાડે છે.

આપણો હેતુ શિક્ષકો, તાલીમાર્થીઓ, સંશોધકો અને વિદ્યાર્થીઓમાં શક્ય તેટલી દરેક બાબતોમાં દેશી તકનિકીને જોવાની જાગૃતિ લાવવાનો છે કે જે રાષ્ટ્રનો વ્યાપક વિકાસ કરી શકે. દેશના વિકાસ અને પ્રગતિ માટે સામાન્ય માણસ અને સમૂહને દેશી તકનિકી પ્રત્યે પ્રોત્સાહિત કરી તેની પ્રશંસા અને ઓળખ કરી શકવાની ભૂમિકા તરફ દોરી જવાનો છે.

આ સેમિનાર દરમ્યાન કરવાની પ્રવૃત્તિઓ આ પ્રમાણે આયોજન થવી જોઈએ. (૧) લોકોમાં દેશી તકનિકીની કદર અને સમજ વધારવી. (૨) લોકોને આસપાસના વાતાવરણના પડકારરૂપ પ્રશ્નોના ઉકેલ માટે દેશી તકનિકીના વિચારો પ્રત્યે પ્રોત્સાહિત કરવા. (૩) વિદ્યાર્થીઓને સાદા વિચારો અને તર્કિક વિચારસરણી પ્રત્યે પ્રોત્સાહિત કરવા. (૪) વ્યાપક વિકાસની સિદ્ધિમાં દેશી

તકનિકીની ભૂમિકા પ્રત્યે લોકોને જાગૃત કરવા. (૫) દેશીજ્ઞાનની જરૂરિયાત વિષે લોકોને જાગૃત કરવા. વૈવિધ્યતાના ભાગરૂપે બાળકો અને શિક્ષકોના માધ્યમથી લોકો સુધી પહોંચવા માટે SLSMEE માં એક દિવસીય શિબિર બાળકો માટે આયોજન કરી શકાય. એક દિવસીય શિબિર દરમ્યાન "વ્યાપક વિકાસમાં દેશી તકનિકી" વિષય માટે બાળકો શિક્ષકો અને મા-બાપના અને અન્ય સંકળાયેલના વિચારો આવકાર્ય છે. આ સેમિનારની પ્રવૃત્તિઓ નીચે મુજબ હોઈ શકે.

- ◆ રાષ્ટ્રના વિકાસમાં દેશી તકનિકીના યોગદાન અંગે લોકોને જાગૃત કરવા.
- ◆ સર્વાંગી વિકાસની સિદ્ધિ માટે દેશી તકનિકીની વિકસિત પ્રક્રિયાની ઉપયોગીતાને જાહેર કરવી.
- ◆ સર્વાંગી વિકાસ અને સમાજના પ્રશ્નોના નિવારણ માટે, ચિત્ર પ્રદર્શન, સ્પર્ધાઓ દેશી તકનિકીની અગત્યતાને પ્રદર્શિત કરવી.
- ◆ સર્વાંગી વિકાસમાં દેશી તકનિકીના યોગદાનને જન સમૂહાયમાં પ્રોત્સાહન મળે તે પ્રકારે દેશી તકનિકી તજજ્ઞોના વક્તવ્યને આવકારવા/ગોઠવવા.
- ◆ વિદ્યાર્થીઓને પોતાના આસપાસના વાતાવરણમાં અસ્તિત્વલ ધરાવતા ખાસ પ્રશ્નોનું નિરાકરણ શોધતા કરવા.
- ◆ દેશી, નાવીન્ય અને તકનિકી પરના પ્રશ્નો અંગેની ક્વિઝ સ્પર્ધાનું આયોજન કરવું.
- ◆ જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં દેશી તકનિકી પ્રત્યેની જાગૃતતા લાવવા જુદા-જુદા જુથો વચ્ચે જૂથ ચર્ચાનું આયોજન કરવું
- ◆ જિલ્લા કક્ષા તથા રાજ્ય કક્ષાના પ્રદર્શન દરમ્યાન કોઈ પણ એક દિવસ આ શિબિર આયોજીત કરવાની રહેશે.

જીસીઈઆરટી, ગાંધીનગર

- અંક વાંચ્યો. અંકમાં આપેલ વૈવિધ્યસભર માહિતીથી ઘણું ઘણું જાણવા-સમજવાનું મળ્યું. બાળસામયિકોની સૃષ્ટિ, નાટક દ્વારા શિક્ષણ, માતૃભાષા ખપની ભાષા તેમજ તેની વિવિધતા, સરળતા વિશેની સમજ ખૂબ જ રસપ્રદ રહી. આ અને આથી વધુ સારું, રસપ્રદ તેમજ શૈક્ષણિક વિષયની માહિતી આપતા રહો, જીવન શિક્ષણ અગ્રેસર અને ઉન્નતિ કરતું રહે એવી અભ્યર્થના...

- અનિલ મકવાણા,

બી.આર.પી, ડભાણ, જિ. ખેડા

- પરંપરાથી અપરંપરા, વિદેશી વિદ્યાર્થીઓ ગુજરાતમાં, વલયની અવકાશી સફર, શિક્ષકની સાફલ્યગાથા તથા બે શબ્દની વાત અને તેમાંનો ગુરુમંત્ર ખૂબ જ ગમ્યા.

- કનૈયાલાલ પંચાલ,

વાડી પ્રાથમિક શાળા, તા. લુણાવાડા, જિ. પંચમહાલ

- હું જીવનશિક્ષણનો વાચક અને લેખક છું. દરેક અંક ખૂબ રસપૂર્ક વાંચું છું અને મનન કરું છું.

- અનંતરાય જોશી,

વડલી પ્રાથમિક શાળા, તા. મહુવા, જિ. ભાવનગર

- જીવન શિક્ષણ નિયમિત વાંચું છું. મુખપૃષ્ઠ હૃદયસ્પર્શી અને લેખન સામગ્રી ઉપયોગી નીવડે તેવી હોય છે. બે શબ્દની વાત ચિંતન કરાવે છે. ચંદરવોની પંક્તિઓ પ્રેરણાદાયી હોય છે. આમ, તો મને લેખન-વાંચનનો શોખ છે. હું જીવન શિક્ષણની લેખન શિબિરમાં ભાગ લેવા માગું છું.

- અશ્વિનસિંહ સોલંકી, સોલંકી વાસ (જેનાલ)

પ્રાથમિક શાળા, તા. ડીસા, જિ. બનાસકાંઠા

- જીવન શિક્ષણનો અંક વાંચ્યો, ખૂબ જ આનંદ થયો. અંકમાં આપેલ વૈદિક ગણિત દ્વારા શીખવાનો આનંદ થયો. આમ પણ બને વાંચી ખરેખર એમ લાગ્યું કે બાળકોને શિખવવાનું ને તેની સાથે રહી ઘણું શીખવાનું પણ હોય છે. 'ચંદરવો' ગમ્યો, જીવન શિક્ષણ એટલે શિક્ષક માટે સાચો રસ્તો !

- જયેશકુમાર ભોઈ,

આંબલિયારા પે. સેન્ટર શાળા, તા. કપડવંજ, જિ. ખેડા

- વિશ્વમાં ગુજરાતનું ગૌરવ પ્રદાન મહાનુભાવોના ફોટાઓ જોઈ ખૂબ જ આનંદ આવ્યો. અંકમાં બે શબ્દની વાત, પ્રશ્ન વૈવિધ્ય, હૈયે પગલાં, પ્રવૃત્તિલક્ષી શિક્ષણ, વાર્તાકથન વગેરે લેખ ગમ્યા.

- મીનેષકુમાર પ્રજાપતિ,

ગાડીઆરા પ્રાથમિક શાળા, તા. કપડવંજ, જિ. ખેડા

- હું જીવન શિક્ષણ સામયિકનો વાચક મિત્ર છું. તેમાં પ્રગટતા લેખો, પ્રસંગો શિક્ષણની નવી દિશાઓ, શાળાની પ્રવૃત્તિઓ, માહિતીઓ, બાળપ્રસંગો અને શિક્ષણક્ષેત્રની તમામ વિગતો

આપના દ્વારા ઘર બેઠાં મેળવી શક્યો છું. તેથી આપ સૌને મારાં વંદન અને અભિનંદન.

- એસ.બી. મકવાણા,

વાલાસણ પ્રાથમિક શાળા, તા. જામજોધપુર, જિ. જામનગર

- જેમ શિક્ષણથી જીવન જીવંત બને છે તેમ જીવન શિક્ષણ શાળા-શિક્ષકો ને જીવંત રાખવાનું કામ કરે છે. જીવન શિક્ષણ તમામ બાળકો, શિક્ષક, શાળા, વાલીઓ અને દાતાઓને પણ પ્રેરણા આપવાનું કામ કરે છે. એપ્રિલના અંકમાં વૈદિક ગણિત, પત્રલેખન, શબ્દોની ગોઠવણી જેવા લેખો વર્ગખંડ શિક્ષણમાં ઉપયોગી બને તેવા છે. નવી પ્રવૃત્તિ દ્વારા શિક્ષણ એ લેખ શિક્ષકને ચેતનવંતા બનાવવામાં ઉપયોગી જણાયો. આમ, જીવન શિક્ષણ અંક એ અનૌપચારિક શિક્ષણનું કાર્ય કરે છે.

- દેવેન્દ્રભાઈ પીઠવા,

તાજપુર પ્રાથમિક શાળા, તા.જિ. બોટાદ

- અમારી શાળામાં જીવન શિક્ષણના અંકો નિયમિત આવે છે. શિક્ષકો વાંચે છે અને તેનાથી બાળકોને પણ લાભ થાય છે.

- મથુપૌત્રા રફીક મામદભાઈ,

કેવડાપાટ તાલુકા શાળા, તા.જિ. જામનગર

- જીવન શિક્ષણમાં પ્રગટેલ વૈદિક ગણિત લેખમાંથી ૮ અને ૧૮ મો જાદુઈ ઘડિયો જ્યારે વર્ગ સમક્ષ મૂક્યો ત્યારે બાળકોને આનંદનો પાર રહ્યો નહોતો. આ સિવાય મારી ઓળખ હું જ આપીશ, માતૃભાષા: ખપની ભાષા, હું જાણતો નથી તેમજ બીજા લેખો પણ ખૂબ જ ગમ્યા. અંક મળ્યો ત્યારે એક જ બેઠકે વાંચી ગયો હતો. તમામ લેખો હૃદયસ્પર્શી તથા કંઈકની કંઈક પ્રેરણા આપે તેવા હતા. લેખો વાંચી મને પણ વર્ગમાં વિશિષ્ટ તૈયારી સાથે જવાની ઉત્તમ પ્રેરણા મળી. આમ તો અંકન વાંચે તે ઘણું ગુમાવે છે !

- રાકેશકુમાર પટેલ,

બોલુન્દ્રા પ્રાથમિક શાળા, તા. ઈંડર, જિ. સાબરકાંઠા

- હું જીવનશિક્ષણની નિયમિત વાચક અને લેખક છું. અંકમાં આવતા લેખો શિક્ષકોને ઉપયોગી થાય તેવા હોય છે. તેથી બધા જ લેખ વાંચવા ગમે છે.

- કુસુમબહેન ભાલોડિયા,

ગલિયાવાડા પ્રાથમિક શાળા, તા.જિ. જુનાગઢ

- અંકને નિયમિત વાંચું છું. આ સામાજિક પ્રાથમિક શિક્ષણમાં નાવીન માટે ખૂબ જ મહત્વનું બની રહ્યું છે. નવા પ્રવાહો, પદ્ધતિઓથી માહિતગાર થવાય છે.

- નૈલેષકુમાર પંડ્યા,

પાટણપુરા પ્રાથમિક શાળા, તા. માણસા, જિ. ગાંધીનગર

‘જીવન શિક્ષણ’ લેખન - પરામર્શન કાર્યશિબિર

જુલાઈ-2014

Book-Post

જુવન શિક્ષણ

તંત્રીશ્રી, જુવન શિક્ષણ
ગુજરાત શૈક્ષણિક
સંશોધન અને તાલીમ પરિષદ
સેક્ટર-12, ગાંધીનગર-382016.

નિયામક, જીસીઈઆરટી, ગાંધીનગર વતી માલિક, મુદ્રક અને પ્રકાશક સચિવ, જીસીઈઆરટી, સેક્ટર-12, ગાંધીનગર
પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ : રિલાયેબલ આર્ટ પ્રિન્ટરી (અમદાવાદ) પ્રા. લિ. 301, પુનિત પ્લાઝા કોમ્પ્લેક્સ, નવગુજરાત કોલેજની પાછળ, આશ્રમ રોડ, અમદાવાદ-14
ઈ-મેઈલ : reliableprintery@yahoo.com થી છાપી જીસીઈઆરટી સેક્ટર-12, ગાંધીનગરથી પ્રસિદ્ધ કરેલ છે.